

**СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ ТА
ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ**

Матеріали третьої Всеукраїнської
науково-практичної конференції
м. Ніжин, 13-14 лютого 2025 року

Міністерство освіти і науки України
Інститут географії НАН України
Національний університет «Чернігівська політехніка»
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Чернігівське регіональне відділення асоціації міст України
Департамент екології та природних ресурсів Чернігівської ОДА
Мезинський національний природний парк
Ніжинська міська рада
Навчально-наукова лабораторія прикладних регіональних досліджень

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

МАТЕРІАЛИ

**третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції
(13-14 лютого 2025 року)**

Ніжин-2025

УДК 911.2; 911.3. 551.583 (477.51)
С45

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол №9 від 27.02.2025 року

Відповідальні за випуск: Барановський М.О., Бездухов О.А.

Соціально-економічні особливості та проблеми сучасного розвитку Чернігівської області: матеріали третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ніжин, 13-14 лютого 2025 року). Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2025. – 87 с.

Збірник містить матеріали третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціально-економічні особливості та проблеми сучасного розвитку Чернігівської області». Видання адресоване науковцям, викладачам, фахівцям регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування, учителям, аспірантам, студентам і всім, хто цікавиться сучасними проблемами та перспективами розвитку Чернігівської області.

Матеріали подано в авторській редакції. Автори несуть повну відповідальність за зміст доповідей, а також добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

УДК 911.2; 911.3. 551.583 (477.51)

ISBN 978-617-527-317-3

© НДУ імені Миколи Гоголя, 2025

Зміст

	Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад	5
1.	Барановський Микола Типи територій Чернігівської області як основа для стратегування та просторового планування регіону	6
2.	Гнатюк Олексій, Сергєєв Ілля Оцінка доступності території міста Чернігова громадським транспортом	10
3.	Єфремов Андрій Порівняльний аналіз територіальних громад Чернігівської області	13
4.	Коваленко Євгеній Роль штучного інтелекту у процесі проведення наукових досліджень: можливості та ризики	18
5.	Силенко Микола Стратегії розвитку громад: проблеми підготовки, реалізації та моніторингу	20
6.	Трусій Оксана, Кириченко Богдан Релокація підприємств Київської області: суспільно-географічне дослідження	25
7.	Хомик Олександра Оновлення Стратегії сталого розвитку Чернігівської області із врахуванням пріоритетів та завдань Державної стратегії регіонального розвитку	30
8.	Ярош Ярослава, Дідіченко Оксана Місцевий економічний розвиток: Ніжинська міська територіальна громада	35
	Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області	41
9.	Асмаковський Євген, Карпенко Юрій Екскізійні зміни угруповань соснових лісів басейну річки Снов	42
10.	Подолько Лариса, Науменко Людмила Екотуристичний потенціал природоохоронної території Мезинського національного природного парку	44
11.	Остапчук Валентина Сучасні зміни режиму зволоження на Чернігівщині та їхній вплив на урожайність сільськогосподарських культур	48

	Туристично-рекреаційна діяльність на Чернігівщині	54
12.	Бездухов Олександр Рельєф як чинник розвитку туристично-рекреаційного потенціалу Чернігівської області	55
13.	Макєєва Анастасія Передумови створення музею просто неба на Чернігівщині для підвищення туристичної привабливості.....	60
14.	Мирон Інна, Шовкун Тетяна Можливості розвитку воєнно-історичного туризму в Чернігівській області.....	65
15.	Наливайко Алла Формування освітніх компетенцій молоді через неформальні освітні програми Мезинського НПП	69
16.	Смирнов Ігор Туристична трансформація Києво-Подолу: геопросторовий та геологістичний аспекти	74
17.	Філоненко Ірина Передумови розвитку гастрономічного туризму в Чернігівській області	80
18.	Філоненко Юрій, Бондар Юлія Swot-аналіз нинішнього стану сільського зеленого туризму на Ніжинщині	82
19.	Філоненко Юрій, Чабан Дарина Основні чинники розвитку релігійного туризму в Чернігівському районі	85

**Теоретичні та
прикладні питання
регіонального
розвитку в сучасних
умовах. Проблеми
стратегування та планування
просторового розвитку
регіону й територіальних
громад**

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

Барановський Микола

Типи територій Чернігівської області як основа для стратегування та просторового планування регіону

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,

м. Ніжин, Україна

Brnm@ukr.net

В новій редакції Закону України «Про засади державної регіональної політики» та в оновленій «Державній стратегії регіонального розвитку України на період до 2027 року» виділено чотири функціональні типи територій: 1) території відновлення; 2) регіональні полюси зростання; 3) території з особливими умовами для розвитку; 4) території сталого розвитку. Належність територіальних громад до того чи іншого функціонального типу територій визначає спеціальна комісія. Досі не оприлюднені ні критерії визначення кожного з цих типів, ні самі типи, за винятком територій відновлення. Це ускладнює процес оновлення регіональних стратегій розвитку областей України, робота над якими вже завершується. Зазначена ситуація, а також перелік функціональних типів територій, викликають справедливую критику в експертному середовищі [2].

Брак офіційної інформації відкриває горизонти для наукового обґрунтування власних підходів до ідентифікації різних функціональних типів територій в Чернігівській області. Йдеться насамперед про полюси зростання та території з особливими умовами для розвитку.

В Законі України «Про засади державної регіональної політики» регіональні полюси зростання трактуються як макро-, мікрорегіони, територіальні громади, що мають кращі, порівняно з іншими, умови для розвитку. Їх також розглядають як «...інструмент регіонального розвитку, який через відповідні центри стимулює економічне зростання на сусідні території та периферію [1]. Для реальної ідентифікації полюсів зростання цього недостатньо. Зараз реальними полюсами в області є міста Чернігів, Ніжин і Прилуки. Вони володіють необхідним демографічним, інфраструктурним та економічним потенціалом для впливу на сусідні територіальні громади. На площі, яка становить 0,8 % від території області, проживає майже 42 % населення регіону. На заході та північному-сході області відсутні міста, які вже зараз могли б претендувати на статус центрів регіонального зростання. Міста Корюківка, Мена, Н.-Сіверський та Бахмач мають майже

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

однаковий соціально-економічний потенціал. Зважаючи на особливості географічного положення, економічний потенціал найбільш ймовірними претендентами на статус регіональних полюсів зростання другого порядку слід вважати міста Мена та Корюківку. В них успішно функціонує кілька підприємств, в Мені створено єдиний в області промисловий парк, є залізниця. Корюківка нині є районним центром з відповідним набором адміністративних функцій. Оскільки соціально-економічного потенціалу кожного з цих міст недостатньо, аби повноцінно виконувати функції полюсів зростання, доцільно створити двополюсний центр.

Орієнтовно сферу впливу регіональних полюсів зростання можна визначити з допомогою полігонів Вороного в програмному забезпеченні QGIS 3.30 (рис. 1). Сфера впливу двополюсного центра Мена-Корюківка поширюватиметься на північну східну частину області. Практика «призначення» регіональних полюсів не завжди себе виправдовує, а тому держава має докласти необхідних зусиль для посилення потенціалу цих центрів.

Рис. 1. Регіональні полюси зростання Чернігівської області та зони їхнього ймовірного впливу

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

Території з особливими умовами для розвитку включають широкий перелік підвидів, дискусія щодо виділення яких не завершена. На цю мить експерти у сфері регіональної політики узгодили виділення кількох підтипів. Щодо Чернігівської області, то в ній можна виділити території з безпековими, демографічними, економічними обмеженнями та сільські території в несприятливих умовах (рис. 2).

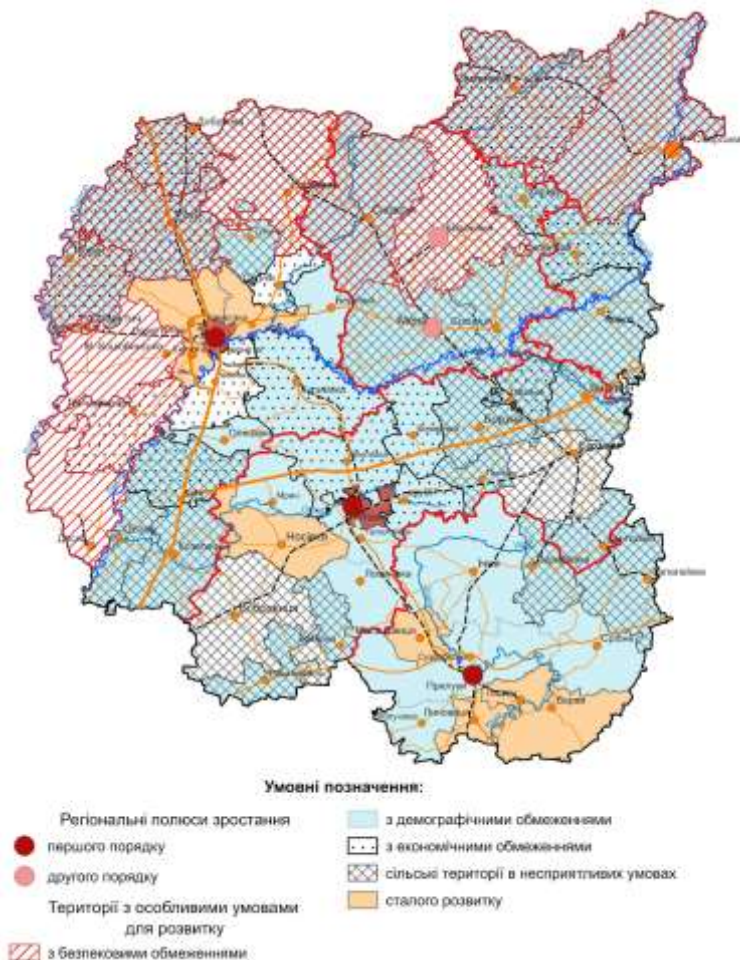

Рис. 2. Типи територій Чернігівської області

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

До територій з безпековими обмеженнями належать громади, які розміщуються в 30 км зоні від державного кордону з росією та білоруссю. Повністю чи частково до цього підтипу належить 11 територіальних громад регіону. Семенівська, Н.-Сіверська, Корюківська, Сновська та Городнянська громади зазнають постійних обстрілів, у них триває відселення мешканців із сільських населених пунктів, які розміщуються максимально близько до кордону.

Критерієм визначення територій з демографічними обмеженнями є удвічі вищі, порівняно з пересічними для країни значеннями, темпи скорочення населення за 2001-2022 роки. Загалом до цієї підгрупи включено 37 територіальних громад, в яких мешкає 354 тис. осіб (37,2 % населення області). Громади цього типу займають майже 70 % території регіону.

До територій з економічними обмеженнями включено 15 територіальних громад, які вирізняються найнижчим в області інтегральним показником соціально-економічного розвитку. Він обчислювався на основі аналізу 26 показників. Громади з економічними обмеженнями займають 27 % площі області, а них мешкає 11,3 % населення регіону.

Сільські території в несприятливих умовах визначалися на основі трьох критеріїв. До цього підтипу віднесено територіальні громади, які віддалені від великих і середніх міст на відстань понад 40-50 км і мають або щільність населення меншу, ніж 15 осіб/км², або темпи скорочення населення, що перевищують 30 % за останні 10 років. Загалом до сільських територій у несприятливих умовах увійшло 28 територіальних громад, у яких проживає майже 36 % населення області.

Виділення територій сталого розвитку як функціонального типу територій видається дискусійним. До нього належать ті територіальні громади, які не потрапили до кожного з попередньо описаних підтипів. Всього виявилось вісім таких територіальних громад, які розміщуються у сфері впливу обласного центра та м. Прилуки. В громадах сталого розвитку проживає лише 7,5 % населення регіону.

Типовим явищем для Чернігівської області є належність окремих громад відразу до кількох підтипів проблемних територій. Семенівська, Ріпкинська, Добрянська та Любецька громади відповідають критеріям всіх чотирьох підтипів територій з обмеженнями для розвитку. Ще шість громад формують групу, яка відповідає трьом критеріям одночасно.

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

Виділені типи та підтипи територій Чернігівської області мають стати підґрунтям для розроблення заходів та інструментів їхньої підтримки з боку держави в рамках регіональної політики.

Список використаних джерел:

1. Полюси зростання: шлях до економічного відновлення та євроінтеграції. Аналітичне дослідження. Easy Business. Ukraine-Moldova American Enterprise Fund. Електронний ресурс. Режим доступу:

<https://decentralization.ua/uploads/attachment/document/1520/polyusi-zrostannya-prezentacziya.pdf>.

2. Ткачук А., Третяк Ю. Аналізуємо та обговорюємо проєкт оновленої державної стратегії регіонального розвитку 2027. Електронний ресурс. Режим доступу:

<https://www.csi.org.ua/news/analizuyemo-ta-obgovoryuyemo-proyekt-onovlenoyi-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvytku-2027-2/>.

Гнатюк Олексій, Сергєєв Ілля

Оцінка доступності території міста Чернігова громадським транспортом

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
illyasergeyev734@gmail.com. oleksii.gnatiuk@knu.ua*

Доступність міських територій громадським транспортом належить до ключових факторів формування комфортного міського середовища, забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку та екологічної стійкості міста в цілому та його окремих частин, оптимізації просторового розвитку міста. Доступність громадським транспортом є складовою територіальної соціально-економічної нерівності міських територій: вона напряму впливає на вартість землі та житла, інвестиційну привабливість. Погана доступність стимулює надмірне використання автомобілів, що веде до збільшення заторів, забруднення повітря та шумового навантаження. Крім того, погана транспортна доступність може вести до ізоляції, сегрегації та стигматизації окремих міських районів. Дослідження доступності дозволяє сформулювати екологічно стійку модель мобільності,

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

збалансувати роль різних видів мобільності/ транспорту, визначити оптимальну конфігурацію для нових транспортних маршрутів [3].

Місто Чернігів істотно постраждало у 2022 році від російської збройної агресії. Мережа маршрутів громадського транспорту Чернігова (в тому числі тролейбусні та автобусні маршрути, які формують її функціональний та просторовий каркас), також зазнала руйнувань і була частково переформатована; деякі маршрути з тих пір відновили функціонування, проте у змінній конфігурації. З огляду на це, аналіз оптимальності нинішньої просторової конфігурації системи громадського транспорту Чернігова є актуальним завданням.

Для здійснення оцінки доступності громадським транспортом територія міста Чернігова (та частково його приміської зони) була розбита на квадрати розміром 1 x 1 км. Доступність визначалась для кожного квадрата кілометрової сітки. Для цього використовувались такі показники:

1. Кількість маршрутів громадського транспорту, що проходять через цей квадрат кілометрової сітки.
2. Кількість квадратів кілометрової сітки, до яких з цього квадрата можна доїхати громадським транспортом без пересадки.
3. Індеси відносної доступності квадратів кілометрової сітки як вершин графа. Як сусіди визначались квадрати, що мають спільну сторону або кут. Базова вага ребра графа між сусідніми квадратами визначалась як 1; якщо сусідні квадрати поєднує один маршрут громадського транспорту, вага ребра визначалась як 0,1 (що приблизно відповідає співвідношенню середніх швидкостей тролейбуса/автобуса та пішохода); наявність кожного додаткового маршруту громадського транспорту моделювалась через ділення ваги ребра на 1,1 (врахування збільшення частоти руху рухомого складу між вершинами). Використання елементів теорії графів, зокрема розрахунок показників центральності та доступності вершин графа, є традиційним методом дослідження транспортних мереж [1], [2].

Розрахунки показників доступності були зроблені з використанням спеціально розроблених скриптів мовою програмування Python. Інформацію про актуальні тролейбусні та автобусні маршрути Чернігова станом на лютий 2025 року було одержано із онлайн-сервісу EasyWay (<https://www.eway.in.ua/ua/cities/chernihiv>)

Результати свідчать, що у місті сформовано декілька осередків з гарною транспортною доступністю. Найкращу транспортну доступність за всіма показниками має центральна частина Чернігова, в першу чергу – район Красної площі та перехрестя проспектів Перемоги і

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

Миру. Другим таким осередком є житловий масив Бобровицький; за доступністю тролейбусом з інших частин міста він не поступається центру. Третій осередок – район перехрестя проспекту Миру та вулиці Козацька. Менш проявленими осередками підвищеної доступності на фоні оточуючої території є місця сходження або перетину декількох маршрутів громадського транспорту: ЗаЗ-Коти, Півці, Бобровиця, Масани, Стара Подусівка. Таким чином, краща доступність громадським транспортом у Чернігові корелює з функціональною важливістю території міста, щільністю населення, перетинами основних міських транспортних магістралей та власне самими цими магістралями, що виступають в ролі основних планувальних осей.

Найнижча транспортна доступність прогнозовано спостерігається на периферії Чернігова. По-перше, це південна частина – місцевість Лісокивця, а також малоосвоєні заплавної території Десни, де відсутність громадського транспорту є закономірною; водночас, це може ускладнювати використання їх рекреаційного потенціалу. По-друге – це північна частина міста, на північ від лінії вулиця Козацька – проспект Левка Лук'яненка: тут проходить менша кількість автобусних і, особливо, тролейбусних маршрутів, а віддаль від центральної частини міста максимальна серед усіх околиць Чернігова. Особливо виділяються райони садибної малоповерхової забудови: Ремзавод, Ялівщина, Олександрівка, Коти (частково). Також спостерігається різке погіршення доступності громадським транспортом на захід від залізниці, зокрема в межах доволі густонаселеного району Шерстянка.

Транспортна доступність території Чернігова автобусом в цілому краща, ніж тролейбусом. Особливо це стосується периферійних частин міста: південно-західної (Шерстянка), західної (Стара Подусівка, Масани), північної (Півці), де тролейбусне сполучення відсутнє взагалі або ж істотно поступається автобусному за кількістю маршрутів. Погану доступність тролейбусним транспортом мають також місцевості на північ від центру – Берізки, Ялівщина, тощо. Водночас, тролейбусне сполучення вносить основний вклад у доступність найбільш густонаселених та важливих у функціональному відношенні частин Чернігова – центр міста, Бобровицький житловий масив (доступність якого тролейбусом не поступається центру), Червоний Хутір, ЗаЗ, район залізничного вокзалу, а також основних планувальних осей міста, що їх поєднують (проспект Миру, вулиці Шевченка та Гетьмана Полуботка, проспект Перемоги та вулиця Івана Мазепи).

Таким чином, територія міста Чернігова має нерівномірну, проте збалансовану щодо місцевого попиту користувачів доступність

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

громадським транспортом. Водночас, присутні певні дисбаланси. По-перше, це гірша доступність північної частини міста – частково це є наслідком руйнувань та пошкоджень, спричинених російською збройною агресією під час оборони Чернігова в лютому-квітні 2022 року. По-друге, відносно низьку транспортну доступність мають райони міста на захід від залізниці, що може сприяти їх соціальній ізоляції, сегрегації та стигматизації (Шерстянка, Нова Подусівка, Стара Подусівка). Тут же потрібно згадати житловий масив Масани, який нині активно забудовується, тому в майбутньому наявна забезпеченість громадським транспортом тут буде замала. Низьку доступність громадським транспортом мають також деякі райони садибної нещільної забудови поблизу центру міста, такі як Берізки, Лісковиця, що перетворює їх на відносно ізольовані у транспортному відношенні внутрішньоміські анклавні із ризиками відставання в розвитку.

Більш ґрунтовні висновки про відповідність просторової конфігурації системи міського громадського транспорту Чернігова та напрямки її оптимізації потребують здійснення більш складного транспортного моделювання.

Список використаних джерел

1. Байтеряков О., Воронова В. Топологічний аналіз автомобільної транспортної мережі Запорізької області. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія»*. 2024. Вип. 60. С. 137–158.
2. Колотуха І.О. Історико-географічний аналіз зв'язності житлових районів міста Києва легкорейковим транспортом у XX-XXI сторіччі. *Економічна та соціальна географія*. 2016. Вип. 76. С. 27–31.
3. Saif M.A., Zefreh M.M., Torok A. Public transport accessibility: a literature review. *Periodica Polytechnica Transportation. Engineering*. 2019. Vol. 47(1). P. 36–43.

Єфремов Андрій

Порівняльний аналіз територіальних громад Чернігівської області

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна
andrii.efremov@gmail.com*

Багата на історико-культурні ресурси Чернігівська область завжди привертала нашу увагу. Ще до поступлення у магістратуру за ОПП “Урбаністика, просторове планування і регіональний розвиток” ми

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

цікавилися історією краю і, навіть, напрацювали науково-популярне відео *“ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ | УСЕ, що вам варто знати про Чернігівщину”* [4].

Дослідження територіальних громад (ТГ) Чернігівської області зумовлене тривалою депопуляцією, що зробила Чернігівщину найменш густонаселеною областю України, та значними змінами, які відбулися в адміністративно-територіальному устрої держави внаслідок децентралізації. Зокрема, територіальні громади отримали нові фінансові та владні можливості, а також більше автономії у прийнятті рішень. Кожна з громад також здобула можливість реалізувати власну стратегію розвитку на майбутнє, як і напрацювати опірність непростим воєнним викликам.

В області статистика фіксує 57 ТГ, усереднена людність яких – 17 145 осіб. Із загальної кількості громад 16 є міськими, 24 селищними та 17 сільськими (рис. 1). Серед найрозвиненіших громад області: Чернігівська, Ніжинська та Прилуцька, а найбільшою маргінальністю вирізняються Добрянська, Дмитрівська та Понорницька (табл. 1).

Проведений нами аналіз ТГ Чернігівської області відобразив суттєві відмінності у рівнях їхнього розвитку, які зумовлені як економічними, так і соціальними факторами. За результатами проведеного дослідження було зроблено такі висновки:

1) нерівномірний соціально-економічний розвиток ТГ. Громади в області суттєво відрізняються за рівнем доходів, доступністю інфраструктури, якістю соціальних послуг та демореальністю. Великі громади, зокрема міські, мають кращий доступ до ресурсів і можливостей для розвитку (рис. 1), тоді як віддалені та сільські громади стикаються з численними обмеженнями через брак фінансових та людських ресурсів.

2) демографічні виклики. Більшості громад області іманентна виразна проблема старіння населення та відтоку молоді, приблизно 1700 осіб кожного місяця [6]. Це вже створило додаткові навантаження на місцеві бюджети та знизило перспективи економічного розвитку. Понад 55 сіл та селищ припинили своє існування з 1991 по 2020 рік.

3) інфраструктурні обмеження. Рівень розвитку інфраструктури є критичним фактором, який впливає на якість життя та економічну активність громад.

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

гостро потребують оновлення, довжина доріг області сягає 7722 км[5], та розширення інфраструктурних мереж, зокрема доприродно-заповідних територій, що займають 7,81% території області (рис. 3). Свої корективи вносить війна.

Рис. 1. Типи територіальних громад Чернігівської області за статусом центра

Рис. 2. Розподіл громад за наявністю у них розроблених стратегій розвитку на початок 2025 р.

4) обмеженість фінансових ресурсів. Бюджетна спроможність громад різко відрізняється. Великі громади краще забезпечують свої потреби через більші податкові надходження та інвестиції, тоді як віддалені сільські громади часто залежать від державної підтримки, що обмежує їхню здатність інвестувати в інфраструктуру та розвиток [10].

5) потреба в активізації підприємницьких ініціатив і самозайнятості населення. Економічна активність, зокрема рівень зайнятості населення та підтримка підприємництва, є важливим детермінантом сталого розвитку ТГ. Віддалені та монофункціональні громади, де основним видом діяльності є сільське господарство, мають обмежені можливості для розвитку через низькі доходи, обмеженість інновацій і слабку підтримку бізнесу. Додатковим чинником соціально-економічного поживлення у них можуть слугувати місцеві ремесла і місцеві традиції.

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

Рис.3. Природно-заповідні території Чернігівської області

Підсумовуючи сказане, звертаємо увагу на наявні територіальні відмінності в області, з врахуванням яких можна впроваджувати розумну політику просторового планування і регіонального розвитку.

Список використаних джерел:

1. Департамент фінансів Чернігівської ОДА.
URL: <https://dfin.cg.gov.ua/index.php?id=17585&tp=1&pg=>
2. Державний веб-портал бюджетів для громадян.
URL: [OpenBudget - Місцеві бюджети](#)
3. Децентралізація. URL: <https://decentralization.ua/areas/0462>
4. Єфремов А. Авторське відео-дослідження Чернігівської області. / Андрій Єфремов.
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=o8IGWosFjhU>
5. Затверджений перелік автомобільних доріг України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1242-2021-%D0%BF#Text>
6. Мінфін URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/>
7. Опендатабот. URL: <https://opendatabot.ua>
8. Офіційний сайт громад Чернігівської області. URL: <https://chor.gov.ua/>

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

9. Офіційний туристичний портал Чернігівської області. URL: <https://chernihivregion.travel/>

10. Офіційний сайт Чернігівської обласної військової адміністрації. URL: [Чернігівська ОДА](#)

Коваленко Євгеній

Роль штучного інтелекту у процесі проведення наукових досліджень: можливості та ризики

НУ «Чернігівська політехніка», м. Чернігів, Україна
rjdfkm1995@gmail.com

Актуальність проблеми. Застосування штучного інтелекту (ШІ) у наукових дослідженнях надає нові можливості для аналізу великих обсягів даних, автоматизації процесів і підвищення точності передбачень. Це особливо важливо у сферах медицини, біології, соціальних наук, де традиційні методи аналізу не завжди можуть обробити необхідні обсяги інформації. Використання ШІ у наукових дослідженнях дозволяє не лише економити час, але й допомагає дослідникам бути в курсі останніх досягнень у своїй галузі [1]. Однак, поряд з можливостями, існують ризики, пов'язані з етичністю, конфіденційністю даних та достовірністю результатів.

Мета дослідження. Метою дослідження є вивчення ролі штучного інтелекту у наукових дослідженнях, аналіз його переваг та ризиків, а також формулювання рекомендацій щодо ефективного та етичного використання ШІ у науці.

Результати наукових досліджень.

Аналізуючи роль штучного інтелекту для проведення наукових досліджень було виявлено наступні особливості, які є перевагами і в той же час супроводжуються ризиками та викликами.

1. Автоматизація та прискорення обробки даних: ШІ дозволяє значно скоротити час обробки великих обсягів інформації, що важливо для наукових досліджень. Наприклад, у медичних дослідженнях нейронні мережі застосовуються для покращення якості діагностики та лікування, оскільки системи можуть швидко і точно визначати наявність патологій, прогнозувати розвиток захворювань та рекомендувати оптимальні стратегії лікування. [2]. Автоматизація таких

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

процесів знижує ймовірність людських помилок та сприяє підвищенню якості досліджень.

2. Підвищення можливостей прогнозування: ШІ відкриває нові можливості для прогнозування, зокрема у природничих і соціальних науках. У кліматології алгоритми машинного навчання аналізують великі масиви даних для передбачення кліматичних змін, а в соціології й економіці прогнозують суспільні та економічні тренди [3,4].

3. Проблеми етики та конфіденційності: Широке використання ШІ у дослідженнях створює ризики для конфіденційності даних, особливо під час роботи з персональною інформацією. Як зазначають дослідники, «етичні питання є важливим аспектом у використанні ШІ, оскільки дані можуть бути оброблені з порушенням конфіденційності» [5].

4. Ризики упереджених результатів: Існує небезпека, що алгоритми ШІ можуть давати упереджені результати, особливо якщо дані не репрезентують загальну популяцію. Це створює ризики для соціальних досліджень, де важливо дотримуватися об'єктивності, щоб уникнути хибних висновків [6].

Висновки. Таким чином, можемо стверджувати, що застосування штучного інтелекту значно розширює можливості наукових досліджень завдяки автоматизації процесів та високій точності аналізу великих обсягів даних. ШІ сприяє покращенню результатів досліджень у таких галузях, як медицина, біологія, соціологія та кліматологія. Водночас етичні ризики, пов'язані з конфіденційністю даних і можливістю упереджених результатів, вимагають встановлення стандартів та обережного підходу до застосування ШІ. Варто розробити чіткі етичні принципи, які регулюватимуть використання ШІ в дослідницьких проєктах, забезпечуючи захист конфіденційних даних і мінімізуючи упередження, щоб підвищити наукову об'єктивність та надійність результатів.

Список використаних джерел:

1. Аббадія Д. Вивчення ролі штучного інтелекту в академічних дослідженнях. MindTheGraph. URL: <https://mindthegraph.com/blog/uk/ai-in-academic-research/>

2. Oleksandr A. Poplavskyi, Information technology for image data processing based on hybrid neural networks using geometric features // Ukrainian journal of information technology and computer engineering vol.21,no.2, 2024. URL: <https://itce.com.ua/en/journals/t-21-2-2024> (дата звернення: 15.11.2024).

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

3. Жуковський Д.М., Лозовська Л.І. Аналіз використання методів машинного навчання в аналітиці показників інтернет ресурсів DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2023-47-9> (дата звернення: 15.11.2024).

4. Корнієнко Д., Голян Н., Використання методів автоматичного машинного навчання для прогнозування природних явищ DOI: <https://doi.org/10.32782/IT/2024-2-8> (дата звернення: 15.11.2024).

5. Бердо Рімма Сергіївна, Расюн Віктор Леонідович, Величко Вікторія Андріївна., Штучний інтелект та його вплив на етичні аспекти наукових досліджень в українських закладах освіти 06.08.2023 DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8174388> (дата звернення: 15.11.2024).

6. Кріс Шоу Викриття упереджень у штучному інтелекті : виклики та рішення. URL: <https://www.unite.ai/uk/> (дата звернення: 16.11.2024).

Силенко Микола

Стратегії розвитку громад: проблеми підготовки, реалізації та моніторингу

*Чернігівське регіональне відділення Асоціації міст України,
м. Чернігів, Україна
silenko_82@ukr.net*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації принесло Україні багато людських жертв, завдало неабияких руйнувань критичної інфраструктури, житла, виробничих приміщень. Великі території заміновані та є тимчасово непридатними для використання. За таких обставин постраждалі громади мають спланувати комплекс заходів по ліквідації наслідків бойових дій та відбудові зруйнованого.

Перші кроки по відновленню були точковими та несистемними, оскільки у 2022 році ще не існувало чіткого бачення щодо підходів і інструментів. Документ, що впорядковує дане питання, з'явився лише всередині 2023 року. Це постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2023 року № 731 “Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад” [3].

Для Чернігівської області процес відновлення та переходу до розвитку виглядає вкрай непростим через поглиблення проблем, що й до 24.02.2022 року не мали дієвих механізмів вирішення.

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

Мета статті — дослідження процесу відновлення громад Чернігівщини, виявлення особливостей та проблемних питань з урахуванням специфіки регіону.

Основні результати дослідження. Чернігівська область є єдиною в Україні, що одночасно межує з росією і білоруссю і має велику лінію кордону з ними. Крім того, регіон є третім в Україні за розміром площі, але, разом з тим, має вкрай низьку щільність населення. Це певною мірою сприяло швидкій окупації частини громад у перші дні повномасштабного вторгнення. Зазначені фактори разом з деякими іншими особливостями мають визначальний вплив на відновлення прикордонного регіону.

Державна стратегія регіонального розвитку 2021-2027 років [4] визначає нерівномірність розвитку регіонів як важливу проблему, що “загрожує цілісності України, адже призводить до розбалансування”. Без виявлення основних проблем і вчасного реагування відбудеться зростання диспропорцій розвитку, зокрема, за рахунок таких областей як Чернігівська. Тут вже сьогодні спостерігається відтік людських і фінансових ресурсів, особливо з прикордонних, сільських територій, монофункціональних міст.

З поміж довгого ряду особливостей регіону можна виділити наступні 5, що суттєво впливають на реалізацію планів відновлення і розвитку громад Чернігівщини.

1. Демографічні проблеми. Основних дві: низька щільність населення і прискорення відтоку людей з області за останні 2 роки.

Чернігівська область має найнижчу щільність населення (табл. 1), що є у 2,3 рази меншою за середній показник по країні

Таблиця 1. Щільність населення України та областей з найбільшою площею

Області України	Чисельність наявного населення на 01.01.2022 р., осіб	Площа, км ²	Щільність населення, осіб на км ²
Дніпропетровська	3096485	31 974	96,84
Одеська	2351392	33 310	70,59
Чернігівська	959 315	31 865	30,11
Україна	41 167 336	603 628	68,20

Обчислено автором за даними держкомстату [6]

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

Це означає, що організація будь-якої послуги (державної, муніципальної чи приватної) автоматично буде дорожчою на території з низькою щільністю. Як наслідок — небажання інвестувати у проекти з вищою собівартістю і, відповідно, малою доходністю.

Таблиця 2 сформована вибірково на основі даних про населення трьох найбільших громад області та 4 громад, що розташовані у зоні можливих бойових дій згідно наказу Мінреінтеграції № 309 [2]. Наведені дані свідчать, що тільки Прилуцька громада демонструє зростання чисельності населення за останні 2 роки.

Таблиця 2. Наявне населення громад Чернігівської області

Громада	Чисельність населення станом на початок відповідного року, тис. осіб		
	2022 р.	2023 р.	2024, тис. осіб
Чернігівська	282,75	Дані відсутні	275,18
Ніжинська	66,60	Дані відсутні	62,00
Прилуцька	51,64	Дані відсутні	53,87
Городнянська	20,95	20,64	19,44
Н-Сіверська	24,07	23,63	23,13
Сновська	21,69	21,26	20,94
Семенівська	15,61	13,48	13,55
Разом	488,71	x	468,11

Зібрано автором у місцевих радах

Це можна пояснити тим фактором, що громада розташована на півдні області, а тому в сьогоdnішніх умовах має менші ризики потрапити в зону бойових дій. Аналіз даних з 7 громад, що по населенню становлять 50 % від складу чисельності області, показує падіння за 2 роки на 4 %. Причому, потребує додаткового дослідження питання фактичної наявності зазначеної кількості осіб на території кожної з громад.

2. Значна протяжність кордону з країнами-агресорами. Чернігівська область межує з російською федерацією (225,09 км держкордону) і республікою білорусь (232,61 км держкордону). Загалом, крім названих вище громад, кордон з країнами-агресорами

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

ще мають Любецька, Ріпкинська, Добрянська і Корюківська громади. Через російську агресію 2014 року область почала втрачати транзитний потенціал у зв'язку з вимушеною переорієнтацією транспортних потоків. Повномасштабне вторгнення росії у лютому 2022 році і продовження воєнних дій унеможлиблює використання пунктів пропуску на кордоні з цими країнами. Це означає, що ні сьогодні, ні в найближчому майбутньому не розглядатиметься можливість відновити транзитний потенціал чи організувати транскордонне співробітництво.

3. Велика кількість громад по країні, що потрапляють під критерії відновлення. За різними оцінками близько 600 громад (з поміж 1470) писатимуть плани відновлення. Згідно чинних критеріїв (зокрема, за показником внутрішньо переміщених осіб) до територій відновлення потрапляють навіть деякі громади Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та ряду інших областей, де не велись бойові дії і нема значних руйнувань. Це означає, що органи місцевого самоврядування у реально постраждалих областях можуть отримати менше коштів з державного бюджету на заходи з відновлення. Анатолій Ткачук, директор з науки і розвитку ГО «Інститут громадянського суспільства», неодноразово звертав увагу, що чинне визначення територій відновлення непродумане і не матиме реалізації, оскільки не забезпечене ресурсами [5]. Таким чином, громади Чернігівщини зі значними пошкодженнями ризикують залучити менше державних ресурсів у найближчі роки через значну кількість територій відновлення по країні загалом.

4. Загроза повторного наступу ворога. «В межах кордону Сумської та Чернігівської областей з боку РФ зосереджено близько 19 тисяч осіб контингенту російських військ» - про це 8 січня 2024 року в ефірі загальнонаціонального телемарафону «Єдині новини» повідомив речник об'єднаного пресцентру Сил оборони Північного напрямку Юрій Повх. Подібна інформація періодично з'являється у засобах масової інформації. Вона негативно впливає на настрої потенційних інвесторів, що розглядають Чернігівщину як регіон для інвестування попри продовження воєнного стану.

5. Обмежені можливості бюджетів громад. Пунктом 60 прикінцевих положень Бюджетного кодексу України [1] передбачено, що частина податку на доходи фізичних осіб (далі - ПДФО) від оподаткування доходів у вигляді грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями, поліцейськими та особами рядового і начальницького складу зараховується в повному обсязі до спеціального фонду Державного бюджету забрали

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

військовий ПДФО з 1 жовтня 2023 року. Орієнтовний річний обсяг втрат ПДФО для громад Чернігівщини — 4,2 млрд. грн. Можливі компенсатори громадам з держбюджету у вигляді додаткових дотацій та субвенцій не вирішують питання спроможності місцевих бюджетів громад Чернігівщини у фінансуванні заходів з відновлення і розвитку.

Висновки. У результаті дослідження проблематики було виявлено фактори та особливості, що впливають на відновлення і розвиток громад Чернігівської області. Загалом вони носять негативний характер і стримують позитивні перетворення. Для значної кількості громад області (зокрема для прикордонних) за таких обставин відсутні передумови до повноцінного відновлення і переходу до розвитку.

Отже, чинні інструменти держави щодо відновлення і розвитку мають бути переглянутими з метою врахування особливостей соціально-економічного становища у громадах таких областей як Чернігівська.

Список використаних джерел:

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.

2. Наказ Мінреінтеграції від 22.12.2022 р. № 309 “Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#Text>

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2023 р. № 731 “Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад”. URL:

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695 “Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

5. Відновлення та розвиток на регіональному і місцевому рівнях. Що пропонують експерти. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17500>.

6. Статистичний збірник "Чисельність наявного населення України". URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnasel_u.htm.

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

Трусій Оксана, Кириченко Богдан

Релокація підприємств Київської області: суспільно-географічне дослідження

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

o_trusij@knu.ua, dnedv52@gmail.com

Сутність релокації

З повномасштабним вторгненням РФ навесні 2022 року, виробничі підприємства зіткнулись із низкою викликів. Підприємства, що зосереджені в регіонах де велися (ведуться) активні бойові дії змушені повністю або частково припинити свою роботу. Ефективна релокація є важливим пріоритетом як для збереження та роботи підприємства так і економічного потенціалу самої країни.

Релокація має декілька понять і не завжди стосується підприємства. Існує релокація людини, під цим поняття мається на увазі зміна фізичного та соціального середовища людини, і саме цей переїзд супроводжується радикальною зміною соціального середовища, що призводить до значних змін у житті людини [2].

Релокація підприємств – це перенесення місця фізичного розташування підприємства з місця постійної дислокації повністю або частково задля збереження можливості роботи підприємства та повноцінного його функціонування [6].

Загалом виокремлюється повне, часткове та змішане переміщення. Малими виробничими підприємствами, обладнання яких можна легко транспортувати, простіше всього здійснювати повну релокацію. Часткова релокація притаманна для унікального виробництва, яке не може бути релокованим повністю. Не все обладнання може бути вивезено, немає змоги знайти відповідне до вимог приміщення, частина персоналу не може або не має бажання виїхати. На змішану релокацію погоджуються підприємства, що мають прагнення розширити свою діяльність, відкривши нові представництва, виробництва у новому регіоні у тому числі для того, щоб забезпечити логістичний доступ до наявних споживачів. При цьому існуюче виробництво продовжує свою роботу [6].

Релокацію варто розглядати з точки зору переміщення людини, громади, працівника та підприємства. У процесі переміщення підприємство нерозривно потрібно розглядати з працівником та враховувати його інтереси. Оскільки в основі релокації підприємства є

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

працівник, то необхідно збалансовувати потреби підприємства та працівника [5].

Релокація підприємств в умовах війни

В умовах війни ефективна релокація підприємств стає ключовим стратегічним пріоритетом як для збереження економічного потенціалу країни, так і для формування балансованого просторового розвитку. Наслідки війни призводять до постійних втрат виробничих та інфраструктурних можливостей територіальних громад України, руйнування виробничих потужностей, прямих і опосередкованих інвестиційних втрат та зменшення зайнятості у продуктивному виробництві.

У мирні часи релокацію застосовували задля розширення ринку, масштабування компанії чи пошуку більш вигідних умов для роботи. Наприклад, перевезення підприємства в країну з кращою системою оподаткування. Така дія дозволяла оптимізувати витрати компанії та збільшити прибутковість.

У наш час причиною для релокації, на жаль, стали саме бойові дії та нестабільна економічна ситуація в деяких регіонах. Адже одна ракета здатна за мить знищити ціле підприємство, лишивши власника статків, а державу - регулярних податкових виплат.

Щоб мінімізувати ризики, запобігти падінню економіки і зменшенню потужностей підприємств держава запровадила програми для підприємств. В програмі релокації підприємств від Міністерства економіки України може долучитися будь-яке підприємство, здійснивши повну або часткову релокацію своїх потужностей.

Державна підтримка передбачає: підбір місця розташування для потужностей; допомогу з перевезенням устаткування; займається розселенням співробітників та пошуком нових працівників; сприяє налагодженню логістики, підшуковує нові економічні зв'язки, та за бажання власника, держава готова профінансувати зворотне переміщення [3].

Релокація підприємств у Київській області

Якщо розглядати з якими проблемами зіткнулись підприємці при релокації бізнесу у Київську область, то це стали: неспроможність деяких підприємств оплачувати орендну плату за приміщення, відсутність приміщень, що відповідають потребам підприємств з особливими вимогами (наприклад високотехнологічне виробництво), налагодження ринку збуту.

Також були деякі фактори які ускладнювали роботу Київської обласної військової адміністрації, 50 % заявок розглядало

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

переміщення виключно до міста Київ, а відповідно до Конституції України та Закону України «Про столицю України - місто-герой Київ», місто Київ має спеціальний статус та не підпорядковується Київській обласній військовій адміністрації, що унеможливорює забезпечення переміщення підприємств з зони бойових дій до столиці України, адже урядова програма не передбачає переміщення до столиці. Підприємства для яких релокація є запасним варіантом на випадок збільшення загрози, у зв'язку з чим нема чіткої відповіді щодо переміщення, що затрудняє ефективній роботі КОВА.

Станом на жовтень 2023 року 7820 компаній релокувались, найбільше підприємці переїздили з Києва, Дніпропетровщини та Донеччини [4].

Станом на березень 2024 року 18 944 підприємства змінили своє місце розташування, понад 600 підприємств змінювали місце дислокації декілька разів. Понад половини (51,3%) релокованих компаній зайняті у сфері послуг, найбільша частка компаній які займаються оптовою торгівлею – 39,4%. Лише 173 фірми повернулись на минуле місце діяльності [1].

В Київську область найбільше переїздить з Києва. На нашу думку, популярність такого маршруту полягає у більшій кількості майданчиків для розміщення, меншій кількості ворожих обстрілів, а також переміщення у Київську область можливо за урядовою програмою, яка включає певні пільги та фінансову допомогу. Переїзд в Київ програма не передбачає.

У Київську область станом на квітень 2024 переміщено, або у процесі переміщення 72 підприємства, за урядовою програмою.

Найбільше релоковано з Донецької та Харківської областей – 31 і 8 підприємств відповідно. Що цікаво, одна компанія захотіла переїхати з Львівської області ПП «Центр стимуляції мозку». З великих підприємств варто відзначити ТОВ «Краматорський гідро-механічний завод», який займається механічним обробленням металевих виробів.

Релоковані підприємства переважно з областей в яких йдуть бойові дії, або з регіонів які межують з рф. Дана статистика підтверджує, що в українські бізнеси релокуються переважно через безпекову ситуацію.

Хоча є декілька випадків коли компанії-релоканти були із західних або центральних регіонів. Для них рішення про переміщення підприємства було викликано насамперед з економічних міркувань.

Власники підприємств вибирають релокування свої фірм у Київську область через близькість до столиці України, наявність в

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

області більшої в порівнянні з центральними та північними регіонами трудових ресурсів та більшого ринку збуту. В перші місяці повномасштабного вторгнення компанії релокувались у західні регіони України, адже на Київщині велися активні бойові дії, проте з відходом російських військових, почалось швидке відновлення області, особливо населених пунктів поблизу Києва. Дана місцевість стала привабливою для інвесторів, що спонукало релокувати бізнес у Київську область, навіть для компаній які знаходились у більш західніших областях. В західних регіонах України відбулось посилення конкуренції, з часом все складніше знайти майданчик для перенесення підприємства, а також наявна проблема з кваліфікованою роботою силою.

Тому Київська область на сьогодні є одним з найпривабливіших регіонів для релокування. Значна частка підприємств які перемістились потребують висококваліфікованих спеціалістів, а наявність Києва дозволяє знайти потрібну робочу силу.

Київська область зазнала суттєвих пошкоджень взимку та навесні 2022 року через бойові дії на території області. Через це чимало підприємств мусило призупинити свою діяльність, та задля її відновлення переміститись в інші регіони України або за кордон. Станом на березень 2024 року Київська область займає 2 місце за кількістю переміщених з неї підприємств. 1616 підприємств вирішило релокуватись в інші, більш безпечні та вигідніші для них регіони.

Галузева структура компаній що переїхала до менших населених пунктів схожа на загальну структуру релокованих підприємств, найбільша частка компаній зайнята у сфері оптової торгівлі. З відмінностей варто відзначити більший відсоток підприємств які займаються сільським господарством та мисливством, це спричинено дешевшою вартістю земельних ділянок, та більшою кількістю майданчиків для розміщення промисловості [5].

Висновки

Компанія яка розглядає релокацію досліджує та аналізує чимало факторів. Процес релокації включає в себе декілька кроків, кожен з яких важливо виконати якісно, досліджуючи кожен аспект. Починаючи від того як перевести власне устаткування, до того яка економічна ситуація в регіоні, як виграти конкуренцію за споживачів та де знайти нові шляхи поставки сировини.

Передумовою релокації можуть слугувати різні чинники, проте у сьогоденні в Україні нажалі бізнес переїжджає переважно не з економічних цілей, а з безпекових. Бойові дії на території України

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

змінити галузеву спеціалізацію регіонів, та змусили більше 10 тис. підприємств продовжувати свою роботу на інших місцях. На релокацію підприємства впливає чимало чинників. Серед найважливіших чинників варто було б виділити витрати коштів та ресурсів, майданчик для розміщення потужностей, інфраструктура для перевезення та комфортного проживання співробітників, а також наявність трудових ресурсів у регіоні.

Процес релокації підприємств в Україні має недоліки але є шляхи покращення. Серед них можна виділити збільшення фінансової допомоги від держави, надання пільг підприємствам, покращення логістики перевезення устаткування, створення індустріальних парків тощо.

Список використаних джерел:

1. Дія. Бізнес. Релокація українського бізнесу: куди найчастіше переїжджали підприємства від початку повномасштабної війни? Дані Опендатабот. URL: <https://business.dii.gov.ua/cases/novini/relokacia-ukrainskogo-biznesu-kudi-najcastise-pereizdzali-pidpriemstva-vid-pocatku-povnomasstabnoi-vijni-dani-opendatabot> (дата звернення 06.02.2024).

2. Запужляк І, Красняк. О. Релокація: суть, типи, та проблеми. Вісник Національного Хмельницького університету. Економічні науки. 2022. Том 2. №6. 257-263 с.

3. Міністерство економіки України. Програма релокації підприємств. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv> (дата звернення 05.02.2024).

4. Опендатабот. 7820 компаній переїхали по Україні від початку повномасштабного вторгнення. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/relocation-in-war-2> (дата звернення 06.02.2024).

5. Опендатабот. Український бізнес переїжджає з міст до областей. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/business-relocation-2023-2> (дата звернення 06.02.2024).

6. Плащук Л. Посібник з релокації підприємств. Покроковий план дій підприємств з релокації. 2022. 31 с.

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

Хомик Олександра

**Оновлення Стратегії сталого розвитку Чернігівської області із
врахуванням пріоритетів та завдань Державної стратегії
регіонального розвитку**

*Департамент економічного розвитку
Чернігівської обласної державної адміністрації,
м. Чернігів, Україна
ol_khomyk@ukr.net*

Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року була затверджена у грудні 2019 року. Зміни до неї, відповідно до Державної Стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, були внесені у жовтні 2020 року.

Повномасштабне вторгнення російської федерації внесло значні корективи в усі сфери життєдіяльності області. З перших днів повномасштабного вторгнення Чернігівщина стала символом незламності бойового духу та спротиву. У ході бойових дій у лютому-березні 2022 року регіон зазнав значних втрат і продовжує і надалі їх зазнавати, не минає жодного дня без обстрілів прикордонних територій.

Пошкоджень зазнали більшість громад області – 46 із 57-ми. На сьогодні внаслідок обстрілів та бомбардувань на Чернігівщині пошкоджено або зруйновано майже 15 тисяч об'єктів.

Повномасштабна війна стала справжнім випробуванням для економіки області. Вторгнення спричинило руйнування налагоджених роками процесів, логістичних ланцюгів. У лютому-березні 2022 року економіка регіону практично припинила функціонування. На сьогодні зафіксовано руйнування та пошкодження у більше 500 суб'єктів господарювання.

Крім замінування територій, постійних обстрілів і пошкоджень інфраструктури, на сьогодні є і більш глобальні виклики. Головний – це безпосереднє сусідство з країною-агресором, а також значна віддаленість від кордонів ЄС, морських портів, південних і західних кордонів України. Також це втрата територій для проживання та ведення господарської діяльності. У зоні постійних обстрілів знаходяться 5 територіальних громад області.

Спостерігається погіршення складової людського капіталу – погіршення демографічної ситуації, яка і до цього в області була складною. В області удвічі менша за середню по Україні щільність

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

населення, одні з найгірших коефіцієнтів народжуваності і смертності в країні. Також це зростання кількості громадян, які потребують підтримки ментального здоров'я.

У серпні 2024 року, із врахуванням оновленої державної стратегії регіонального розвитку, розпочато роботу із оновлення діючої стратегії регіонального розвитку. Із врахуванням сьогоденної безпекової і економічної ситуації було напрацьовано майже новий документ з іншими стартовими умовами, стратегічними, оперативними цілями та завданнями, ніж тими, які є у поточній редакції регіональної Стратегії.

Водночас, необхідно було адаптувати положення Державної стратегії, секторальних стратегій, державних програм до особливостей нашого регіону та поточної ситуації. Чернігівщина, як і вся Україна, потребує унікальних рішень, що враховують наслідки війни та пріоритети відновлення.

З метою врахування реальних потреб регіону було розроблено опитувальники, які були спрямовані на збір думок як від бізнесу, так і від громадян. Проведено SWOT – аналіз, на основі якого визначено стратегічну мету, пріоритети розвитку, оперативні цілі та завдання.

В результаті активних консультацій в рамках робочої групи, з іншими зацікавленими сторонами, для забезпечення відновлення регіону та переходу до розвитку визначено 5 стратегічних цілей:

- I. ЧЕРНІГІВЩИНА – БЕЗПЕЧНИЙ РЕГІОН
- II. КОМПЛЕКСНА ВІДБУДОВА ІНФРАСТРУКТУРИ
- III. ВІДНОВЛЕННЯ БІЗНЕСУ І РОЗБУДОВА НОВОЇ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ
- IV. ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ
- V. РОЗВИТОК ЕФЕКТИВНОГО БАГАТОРІВНЕВОГО ВРЯДУВАННЯ З ВРАХУВАННЯМ ПРОЦЕДУР І КРАЩИХ ПРАКТИК ЄС.

У першу чергу необхідно створити безпекові умови для повсякденної життєдіяльності громадян та забезпечення їх нагальних потреб у критичних ситуаціях. У цьому контексті безпека розглядається в різних аспектах – розмінування території, цивільний захист населення (системи оповіщення, захисні споруди), енергетична безпека, зменшення негативного впливу на довкілля, формування резервів матеріально-технічних ресурсів, продовольча безпека, інформаційна та кібербезпека тощо.

Комплексне відновлення інфраструктури можливе за умови реалізації ключових факторів і стратегічних підходів: фіксація пошкоджень; визначення пріоритетності відновлення об'єктів

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

(наприклад у першу чергу відновлюються заклади освіти і охорони здоров'я, в той час, як заклади культури та спорту практично поки що не відновлюються); використання сучасних підходів для відбудови (енергоефективність, безбар'єрність, краще ніж було); партнерства, залучення максимальної кількості учасників для спільного фінансування та виконання проєктів відновлення інфраструктури; врахування потреб та інтересів населення, забезпечення житлом та доступу до основних послуг для покращення якості життя.

Також, у поняття «комплексне відновлення» закладається підхід, при якому можливо відновити відразу кілька аспектів життя громади: інфраструктуру, соціальні послуги, економіку та екологію. Такий підхід дозволяє забезпечити сталий розвиток і повернути людям комфортне середовище для життя.

Вкрай необхідні нові підходи та зміни в структурі економіки. Тут першочерговим є зменшення частки сировинного експорту у бік продукції з високою доданою вартістю. Крім того, для реалізації стратегічної цілі 3 «Відновлення бізнесу і розбудова нової економіки регіону» зосереджується увага на таких напрямках:

- ✓ відновлення та розвиток бізнесу, зокрема створення сприятливого бізнес-клімату, інформаційна підтримка, розвиток інфраструктури підтримки підприємництва;

- ✓ стимулювання економічної активності та підвищення конкурентоспроможності місцевих виробників: підтримка інвестицій, фінансова підтримка підприємництва, відновлення та розвиток експортного потенціалу;

- прискорений інноваційний розвиток пріоритетних сфер смарт-спеціалізації регіону;

- відновлення та сталий розвиток агропромислового комплексу;

- забезпечення продуктивної та вільно обраної зайнятості громадян.

Цьому сприятиме розвиток визначених напрямків смарт-спеціалізації регіону. Це перспективні для економіки сфери, які мають інноваційний потенціал та можуть стимулювати нарощення обсягів випуску продукції в суміжних видах економічної діяльності та сприяти переорієнтації економіки на створення більш високої додаткової вартості:

- ✓ виробництво якісної сільгоспсировини та її поглиблена переробка, зокрема підтримка органічного землеробства, виробників «нішевої», крафтової та локальної продукції;

- ✓ «зелені» технології та біоекономіка – використання екологічних інновацій та біотехнологій у сферах альтернативної енергетики

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

(використання альтернативних джерел енергії), паперово-целюлозній промисловості, повний цикл переробки деревини (від виробництва меблів до пелет), виробництво еко-упаковки, переробка сміття;

✓ підтримка інноваційно-спрямованих та експортоорієнтованих галузей промисловості, зокрема машинобудування, легкої промисловості, а також комерціалізація стартапів;

✓ інформаційні та інформаційно-комунікаційні технології – як горизонтальна складова, що «замикає» на собі ІТ-новації в усіх сферах виробництва і життєдіяльності.

Людський потенціал – це основа, на яку спрямовані три попередні цілі. Важливо розуміти, що головне завдання – створити умови, щоб люди хотіли повернутися до регіону (жінки, молодь, діти), які тимчасово переїхали за кордон або в інші області, а також утримати тих, хто зараз тут проживає. Для цього необхідно забезпечити доступ до якісної освіти, медичної допомоги на всіх рівнях, відновити фізичне та ментальне здоров'я людей, гарантувати гендерну рівність та безбар'єрність, підтримати внутрішньо переміщених осіб, створити умови для самореалізації. Одним із ключових напрямів є захист прав ветеранів війни та їх інтеграція в суспільство. Також особливу увагу потрібно приділяти розвитку молодіжних ініціатив, турботі про дітей і створенню умов для їхнього всебічного розвитку.

Стратегічна ціль 5 «Розвиток ефективного багаторівневого врядування з врахуванням процедур та кращих практик ЄС» спрямована на створення системи управління, яка дозволить забезпечити сталий розвиток громад та регіону через ефективне використання їх потенціалу.

Основне тут – використання територіально-орієнтованого підходу, розвиток цифрової інфраструктури та впровадження електронних сервісів, надання якісних адміністративних послуг, розвиток громадянського суспільства, максимальне залучення громад до участі в європейських програмах та проектах, розвиток міжнародного територіального співробітництва в контексті інтеграції без кордонів.

У стратегії розвитку області враховується територіальний аспект, щоб краще визначити проблеми і шляхи їх вирішення, адже північ області і південь наразі функціонують у різних умовах.

Закон «Про засади державної регіональної політики» визначає чотири функціональні типи територій: території відновлення, регіональні полюси зростання, території з особливими умовами для розвитку та території сталого розвитку.

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

З метою прискорення процесу відновлення та розвитку області використовуються всі можливості, зокрема підтримка як міжнародних, так і вітчизняних партнерів, завдяки якій реалізується низка спільних проєктів. Здійснюється співпраця із більш ніж 600 організаціями-донорами, партнерами з розвитку та благодійними організаціями. З початку повномасштабного вторгнення укладено понад 420 документів про співпрацю – меморандуми, угоди тощо; понад 640 реципієнтів отримують допомогу в рамках укладених документів. При цьому, безпосередньо Чернігівською ОВА напрацьовано 55 документів про співпрацю.

Стратегічне планування – це не просто формальність, це життєвонеобхідний інструмент для розвитку регіону, особливо в часи, коли Україна зіштовхується з викликами війни та одночасно будує фундамент для відновлення і стабільного майбутнього. У цей складний період важливо діяти ефективно, враховувати потреби громадян, бізнесу та місцевих структур, які спільно працюють над єдиною метою – відновлення та розвиток Чернігівщини.

Наразі 34 територіальні громади мають затверджені стратегії розвитку, 17 – в процесі розробки, 6 громадами такий процес поки що не розпочато.

Якісно розроблені стратегічно-планувальні документи нададуть громадам більшої спроможності, розуміння і план дії при різних сценаріях розвитку подій, бачення громади для майбутніх інвесторів і її мешканців. Особливо це важливо зараз, коли Україна на шляху до Європейського Союзу та є необхідність у відбудові регіону.

При оновленні регіональної стратегії максимально враховувались цілі та завдання Державної стратегії та Цілей Сталого Розвитку, але з врахуванням специфіки області та її потреб та потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Проєкт змін до Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року// Офіційний вебсайт Чернігівської облдержадміністрації<https://cg.gov.ua/index.php?id=40965&tp=1>

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

Ярош Ярослава, Дідіченко Оксана

Місцевий економічний розвиток: Ніжинська міська територіальна громада

*Виконавчий комітет Ніжинської міської ради Чернігівської області, місто Ніжин, Україна
nizhynekonomika@gmail.com*

В умовах продовження відкритої збройної агресії РФ Ніжинська територіальна громада, як і інші громади, продовжує підтримку ЗСУ та спрямовує сили на власний розвиток.

Поряд із відновленням та розвитком інфраструктури, важливо активізувати господарську діяльність. Український бізнес не тільки зазнав шкоди через прямі дії агресора, алей потерпає через загальні обставини, що склалися з початком повномасштабної війни: суттєве обмеження торговельно-економічних відносин в період воєнного стану, значне ускладнення логістики, міграція населення, відтік кваліфікованих кадрів, ріст цін на паливо та сировину, відсутність замовлень та ринків збуту виробленої продукції, і як наслідок – неповна завантаженість виробничих потужностей, дефіцит обігових коштів.

Органи місцевого самоврядування можуть підтримати підприємців, якщо направлять зусилля на відновлення інфраструктури для ведення бізнесу, зокрема виробничих приміщень та логістично-транспортної інфраструктури, необхідної для функціонування ланцюгів постачання. Відновлення транспортних мереж та оптимізована логістика з можливістю розвантаження великотоннажної техніки сприятимуть покращенню співпраці між підприємствами та замовниками.

Одним із перспективних напрямів економічного розвитку для Ніжинської громади є туризм. Його розвиток передбачає заходи з поліпшення транспортної інфраструктури та зв'язків з іншими регіонами, що сприятиме доступності громади для відвідувачів. Розвиток логістичних можливостей сприяє забезпеченню комфортного пересування та зупинок для туристів. Розвиток інфраструктури для приваблення та комфортного перебування туристів має супроводжуватися реалізацією програм залучення туристів, проведенням подій регіонального та національного значення, а також розвитком туристичних маршрутів.

Для збільшення привабливості громади для мешканців і туристів, важливо створити різноманітні культурно-розважальні заклади та інші туристичні магніти, такі як об'єкти культурної спадщини. Реставрація

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

культурних об'єктів та створення інноваційних музейних просторів глибше акцентуватимуть на історичному та культурному значенні регіону, сприяючи підвищенню престижу та інтересу до громади. Історико-культурна спадщина відіграє роль символів спільної пам'яті, тому її реконструкція, збереження та відображення сучасних подій є важливим для жителів громади та слугуватиме фактором привабливості для гостей.

У зусиллях щодо розвитку підприємництва важливо акцентувати увагу на розширенні інфраструктури, спрямованої на підтримку мікро, малого та середнього бізнесу. Для забезпечення доступу підприємців до консультативної та промоційної підтримки працює Центр підтримки підприємництва (Бізнес-хаб) при виконавчому комітеті Ніжинської міської ради. У повоєнному відновленні його зусилля будуть підтримані, а функціонал та спроможність розширені, щоб створити умови для проведення навчальних програм, майстер-класів та семінарів з підприємницьких навичок для представників локального бізнесу та осіб, що зацікавлені розпочати підприємницьку діяльність.

Наразі, в умовах обмеженого бюджету громади, залучення більшого обсягу інвестицій, міжнародної матеріально-технічної допомоги, що є необхідними для забезпечення сталого розвитку Ніжинської ТГ. Залучення інвестицій в реальний сектор економіки та підвищення таким чином рівня життя громадян і задоволення їх потреб є актуальною проблемою як в період війни з агресором, так і в період повоєнного відновлення.

Для налагодження тісної співпраці з містами-побратимами та залучення партнерів, однією із обов'язкових умов є розробка стратегічних і планувальних документів громади.

Стратегія громади була розроблена першою у співпраці з ПРООН та затверджена у 2023 році. Решта документів у співпраці з партнерами були розроблені та затверджені в 2024 році. Документи розміщені в рубриці «Економічний розвиток» на офіційному сайті міської ради.

На території Ніжинської міської територіальної громади станом на 01.01.2025 року кількість юридичних осіб склала 1292 особи, фізичних осіб-підприємців – 3793. У порівнянні з даними на 01.01.2024 року кількість юридичних осіб зменшилась на 8 осіб, кількість фізичних осіб-підприємців зменшилась на 5 осіб. Але в цілому можна сказати що економічна активність бізнесу не зазнала змін. В умовах відкритої збройної агресії російської федерації проти України суб'єкти

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

господарювання громади не тільки продовжують свою роботу, а і започатковують новий бізнес.

Протягом 2024 року кількість юридичних осіб взятих на облік становить 23, кількість самозайнятих осіб (фізичних осіб-підприємців) взятих на облік – 595 осіб. За цей же період припинили свою діяльність 5 юридичних осіб та 464 фізичні особи-підприємці.

Пріоритетним напрямком діяльності, в якому реєструються та працюють представники малого підприємництва, залишається гуртова та роздрібна торгівля, надання широкого спектру послуг населенню. Це пояснюється тим, що на малих підприємствах, як правило, задіяна невелика кількість працюючих. Для виробничої діяльності потрібен фінансовий ресурс і кваліфікована робоча сила з відповідним рівнем заробітної плати.

Найбільш привабливою формою господарювання залишається фізична особа-підприємець, що дає можливість залучати до роботи вагомую частину працездатного населення та розвивати власну справу. Отже, малий бізнес залишається основним роботодавцем.

У сфері малого та середнього підприємництва є низка проблем:

- обмежений доступ малого та середнього бізнесу до фінансово-кредитних ресурсів для реалізації бізнес-ідей;
- недосконалість системи профорієнтації, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для підприємницької діяльності;
- недостатній рівень знань і практичних навичок до ведення бізнесу, що значно ускладнює перспективи інноваційного розвитку;
- відтік кваліфікованих кадрів за кордон, міграція;
- недостатня система взаємодії між об'єктами інфраструктури підтримки бізнесу, недостатній рівень та спектр послуг, що надаються для підтримки малого та середнього підприємництва;
- відсутня система пошуку партнерів по бізнесу за кордоном;
- відсутність розуміння у СПД необхідності в об'єднанні для захисту своїх прав;
- відсутність простору, в якому сконцентровані всі надавачі послуг для МСП.

Протягом 2024 року в Ніжинській МТГ збільшилась мережа підприємств торгівлі, ресторанного господарства, завдяки чому повною мірою задовольняються потреби мешканців та внутрішньо переміщених осіб у споживчих товарах.

Станом на 01.01.2025 року в громаді здійснюють діяльність:

- 252 заклади торгівлі продовольчими товарами, 160 –

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

непродовольчими товарами, 98 – змішаною групою товарів;

- 85 закладів громадського харчування;
- 7 ринків;
- 6 автозаправних станцій/комплексів.

Протягом 2024 року в Центрі підтримки підприємництва (Бізнес-хабу) відбулося чотири засідання Ради підприємців, на яких розглядали питання сприяння релокованому бізнесу ВПО, закупівлі професійного обладнання для ветеранського простору «Незламні».

На засіданні Ради підприємців відбувся розгляд проекту рішення Ніжинської міської ради «Про встановлення місцевих податків та зборів», після обговорення було ухвалено рішення рекомендувати депутатам міської ради на черговій сесії підняти податок за цільовим призначенням на землі житлової забудови, землі громадської забудови та землі промисловості. Ставку єдиного податку для ФОП другої групи Рада підприємців рекомендувала залишити на рівні 10%.

У співпраці з Департаментом економічного розвитку Чернігівської ОЛА, Агенцією регіонального розвитку відбулась реалізація проекту «Розвиток хаб-системи підтримки підприємництва, інновацій та стартапів в Чернігівській області».

З 2022 року розпочав діяльність Центр підтримки підприємництва (Бізнес Хаб) (рішення виконкому від 23.06.2022р. № 150). На базі центру працює коворкінг, де підприємці мають можливість працювати в комфортних умовах для реалізації своїх ідей та обмінюються досвідом, навчатися. Бізнес-хаб налагоджує співпрацю з бізнесом, поширює інформацію та організовує навчальні зустрічі для бізнесу, залучає до вебінарів, інформує про грантові програми та можливості, зміни в законодавстві, проводить анкетування, надає консультації щодо заповнення грантових заявок.

В 2024 році організовано та проведено зустріч у форматі «питання – відповіді» представника ГУ ДПС у Чернігівській області та представників місцевого бізнесу щодо проблемних питань податкового законодавства.

В рамках дискусійного заходу «Залучення молоді до формування місцевої молодіжної політики: інструменти та можливості» з представниками молоді декількох громад Чернігівщини було проведено ознайомлення з досвідом підтримки бізнес-ініціатив молоді в громаді. Проведено також інтерв'ю Телерадіокомпанією «ТІМ» з місцевою підприємницею та крафтовою виробницею шоколаду Оксаною Труш, директором ТОВ «Оksamит смаку» щодо експорту соняшникової олії до Литви, Латвії, Польщі, Німеччини та Голландії.

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

Для підтримки місцевих виробників, партнерами Програмою DOBRE та USAID Ukraine було закуплено та встановлено LED-екран на центральній площі міста, який демонструє відео контент про товари та послуги місцевого бізнесу. Потягом тестового режиму послуги з демонстрації відео контенту надавались безкоштовно. Протягом 2024 року надійшло понад 70 заяв від суб'єктів господарювання щодо послуг LED-екрану. Цими ж партнерами надана інша техніка для створення фото та відео рекламного контенту задля просування та рекламування продукції, товарів та послуг. Майже 120 підприємців скористались можливістю створення власної рекламної продукції завдяки цьому обладнанню.

Ніжинська громада стала одним із переможців грантового конкурсу в межах проєкту «Мери за економічне зростання», участь у якому взяли 153 громади. Завдяки цьому вдалося відкрити нове швейне виробництво. Працівникам надано офіційне працевлаштування, безпечні умови праці та повний пакет соціальних гарантій, передбачених законодавством. За проєктом заплановано працевлаштувати 30 швачок/шевців. Окрім працевлаштування, учасницям та учасникам проєкту надається комплексна допомога психологів і соціальних працівників. У 2024 році за підтримки цього проєкту додатково отримано нове обладнання, яке дозволить розширити виробничі потужності, покращити якість продукції, впевнено почуватися на ринку товарів і послуг, адаптуватися до нових викликів, підтримувати місцеву економіку.

В умовах сьогодення перед громадою постало ще одне важливе завдання – допомогти ветеранам, особам з інвалідністю внаслідок війни, їхнім сім'ям, а також родинам полеглих захисників і захисниць заснувати або розвинути власний бізнес. Важливість цього завдання полягає не лише в економічному зростанні, але й у визнанні та повазі до тих, хто віддав частку свого життя заради захисту нашої країни.

Ініціатива щодо фінансової допомоги ветеранському підприємництву обговорювалась на засіданнях Ради підприємців при Ніжинській міській раді, а також під час засідань постійної комісії міської ради з питань соціально-економічного розвитку, підприємництва, інвестиційної діяльності, бюджету та фінансів та отримала підтримку.

Рішенням Ніжинської міської ради від 08.02.2024р. №86-36/2024 «Про надання разової безповоротної фінансової допомоги на створення або розвиток власного бізнесу» прийнято Порядок надання разової безповоротної фінансової допомоги на створення або розвиток

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах. Проблеми стратегування та планування просторового розвитку регіону й територіальних громад

власного бізнесу. Даний порядок дозволить фінансово підтримати суб'єктів господарювання, які є учасниками бойових дій, особами з інвалідністю внаслідок війни, членами їх сімей. В разі виділення фінансування, будуть поводитись відповідні заходи, передбачені Порядком. Сума коштів разової безповоротної фінансової допомоги одному отримувачу на один бізнес-проект не може бути більшою 50 тис. гривень.

У 2024 році в рамках урядового проекту «єРобота» фінансування на розвиток бізнесу отримали 11 фізичних осіб-підприємців та одна юридична особа. Загальний обсяг фінансування склав 2 млн 798 тис. грн.

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

Асмаковський Євген, Карпенко Юрій

Ексцизійні зміни угруповань соснових лісів басейну річки Снов

Національний університет «Чернігівський колегіум імені
Т.Г. Шевченка», м. Чернігів, Україна
zhekasmakovsk1y@gmail.com

На сучасному етапі у межах території досліджень найважливішими серед них є антропогенні зміни, які можуть призводити до різноспрямованих порушень взаємозв'язків у лісових екосистемах, де всі компоненти функціонально пов'язані між собою. Серед антропогенних змін розрізняють формуючі та дегратогенні. Формуючі зміни мають незначне поширення і спостерігаються у лісових культурах *Pinus sylvestris* L. та *Quercus robur* L. При цьому за умов відсутності подальшого антропогенного впливу формування їх фітопокриву відбувається шляхом поступових ендодинамічних сукцесій. Найпоширенішими на досліджуваній території є дегратогенні антропогенні зміни, серед яких виділяються післявирубкові (ексцизійні, зміни внаслідок рубок), рекреаційні, пасовищні (пасквальні, зміни внаслідок випасання) та пірогенні (викликані пожежами) [1].

Провідним фактором безпосереднього антропогенного впливу на лісову рослинність басейну річки Снов є рубки. На досліджуваній території здійснюються традиційне лісокористування (рубки різних типів), зокрема рубки головного користування (суцільні, поступові, вибіркові) та рубки догляду (у тому числі санітарні).

Суцільні лісосічні рубки проводяться у соснових і мішаних лісах борових терас річок басейну в межах регіону досліджень, які у синтаксономічному відношенні належать до таких класів лісової рослинності як: *Vaccinio-Piceetea* Br.-Bl. in Br.-Bl. et al. 1939, *Quercetea robori-petraeae* Br.-Bl. et. Tüxen ex Oberdorfer 1957, *Carpino-Fagetea sylvaticae* Jakucs ex Passarge 1968. На їх місці формуються нові штучні насадження з *Pinus sylvestris* [2].

Слід відзначити, що більшість сучасних зрубів лісів борових терас знаходяться на різних стадіях природного заростання, а також виявлено, що відновлення на зрубках в угруповань різних соснових асоціацій у перші два роки на ділянках суцільних рубок соснових лісів трав'яний покрив розріджений (проективне покриття на окремих ділянках варіює від 20 до 60%), з переважаанням злаків *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth і *Poa angustifolia* L. Також часто трапляються *Agrostis tenuis* Sibth., *Hieracium umbellatum* L., *Hypericum perforatum* L., *Clinopodium vulgare* L.,.. У зв'язку зі змінами екологічних умов рясність

та життєвість цих видів як геліофітів підвищуються. Помітно знижується участь багатьох типових (*Dryopteris carthusiana* (Vill.) H.P. Fuchs, *Potentilla arenaria* Borkh.,) та рідкісних (*Chimaphila umbellata* (L.) W. Barton, *Lycopodium clavatum* L., *Pulsatilla pratensis* (L.) Mill.) видів флори. У травостой починають з'являтися окремі синантропні представники (*Conyza canadensis* (L.) Cronq., *Crepis tectorum* L., *Phalacrolooma annuum* (L.) Dumort., *Solanum nigrum* L., *Taraxacum officinale* Wigg.). Частка синантропних видів збільшується, на окремих ділянках вони займають до 40% якісного та кількісного складу угруповань.

Пізніше (період 3-5 років) формується густіший (до 80% покриття) травостій, у якому панують *Calamagrostis epigeios* (40-60%), *Hieracium umbellatum* (15-30%), *Chamaerion angustifolium* (L.) Holub (10 - 20%).

Посилюється фітоценотична участь окремих геліофільних видів (*Anthoxanthum odoratum* L., *Carex leporina* L., *Oenothera biennis* L., *Origanum vulgare* L., *Knautia arvensis* (L.) Coult., *Molinia caerulea* (L.) Moench). Також незначною стає участь *Melampyrum pratense* L., *Jasione montana* L., *Polygonatum odoratum* (Mill.) Druce, *Campanula rotundifolia* L., *Veronica officinalis* L. У розрідженому підрослі зростають молоді екземпляри *Betula pendula* Roth і *Populus tremula* L.

У подальшому (в період до 20 років) в угрупованнях спостерігається інтенсивний розвиток підрослі, який сприяє утворенню угруповань березових та осикових лісів. При цьому фітоценотична роль синантропних видів (*Conyza canadensis*, *Phalacrolooma annuum*, *Oenothera biennis*) під наметом деревостану починає знижуватися, формуючи угруповання березових лісів та осичників [3].

Також спостерігається експансія чагарників, зокрема *Rubus idaeus* L., а при умові самостійного відновлення сосни, утворюються угруповання з формуванням у підліску (зімкненість 0,5-0,6), окрім *Rubus idaeus*, таких видів як: *Sambucus racemosa* L., *S. nigra* L., *Frangula alnus* Mill. Травостій досить розріджений (покриття 10-30%) і мозаїчний, представлений групами з *Poa angustifolia*, *Agrostis tenuis*, *Anthoxanthum odoratum*, *Silene nutans* L., *Viola canina* L. та поодинокими екземплярами *Campanula rotundifolia*, *Dianthus stenocalyx* Juz., *Achillea millefolium* L., *Solidago virgaurea* L.

Відновлення травостою на зрубах угруповань соснових лісів зеленомохових є подібним до процесів на місці фітоценозів сосняків злакових. Так, на першій стадії покриття мохово-лишайникового ярусу різко пригнічується і фрагментується, посилюється участь *Calamagrostis epigeios*, *C. canescens* (Web.) Roth, *Molinia caerulea*, *Deschampsia caespitosa* (L.) P. Beauv., *Agrostis tenuis*. У складі їх

травостою, окрім зазначених вище представників родини *Poaceae*, поодинокі зростають *Melampyrum pratense*, *Juncus tenuis* Willd., *Carex nigra* (L.) Reichard, *C. leporina* L., *Convallaria majalis* L..

Місцями слід відзначити, що утворені похідні березові ценози із домінуванням у травостої *Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn (до 60-70%)) можуть без змін існувати певний час (до 10-15 років), оскільки пишний розвиток папоротей сильно пригнічує насіннєве поновлення багатьох як деревних, так і трав'яних представників. Серед видів, які виступають асектаторами у даних угрупованнях слід зазначити такі як: *Anthericum ramosum* L., *Deschampsia caespitosa*, *Molinia coerulea*, *Hypericum perforatum*, *Polygonatum odoratum*, *Allium oleraceum* L.

Таким чином, загальні закономірності змін лісової рослинності, насамперед соснових угруповань території досліджень, мають послідовний характер, а саме: утворення похідних угруповань з швидкорослими світлолюбними породами, зміни флористичного складу у напрямку збільшення геліофітних видів як результат коливання температурних показників, рівня ґрунтових вод та властивостей ґрунту, з поступовим відновленням вихідних корінних соснових деревостанів, які поступово витісняють похідні угруповання.

Список використаних джерел:

1. Ковальчук Н.П., Петрук С.Р. Особливості впливу навколишнього середовища на стан лісових насаджень України. *Сільськогосподарські машини*. Луцьк: Луцький національний технічний університет, 2023. Вип. 49. С. 118 – 123.

2. Дубина Д.В., Дзюба Т.П., Ємельянова С.М., Багрікова Н.О. та ін. Прогноз рослинності України. Київ: Наукова думка, 2019. 784 с.

3. Фучило Я.Д., Рябухін А.Ю., Сбитная М.В. Перспективи формування соснових лісів природного походження проведенням поступових рубань в умовах Києво-Чернігівського Полісся. *Науковий вісник НЛТУ України*. Львів: НЛТУ України, 2011. Вип. 21.10. С. 15-19

Подолько Лариса, Науменко Людмила

Екотуристичний потенціал природоохоронної території Мезинського національного природного парку

Мезинський природний національний парк
с. Деснянське, Україна
mezinpark@gmail.com

Національні природні парки (НПП) є важливими природоохоронними територіями, які мають значний екотуристичний

потенціал. Розвиток екотуризму на території НПП має ряд переваг. По-перше, екотуризм передбачає мінімальний вплив на навколишнє середовище. Туристи, які займаються екотуризмом, отримують нові знання спрямовані на підвищення обізнаності про охорону навколишнього середовища та формування екологічно відповідального ставлення до природи. По-друге, екотуризм сприяє економічному зростанню НПП та місцевого населення. По-третє, екотуризм сприяє популяризації НПП та їх природних цінностей. Екологічний туризм — це відповідальна подорож у природні зони та області з метою збереження навколишнього середовища і підтримання добробуту місцевих жителів (визначення Міжнародної організації екотуризму). [2]

Екотуризм є все більш популярним видом туризму. Це пов'язано з тим, що даний вид туризму дозволяє людям поєднати відпочинок з пізнанням природи, отримати нові враження та знання, відпочити в гармонії з природою подалі від великих густонаселених міст.

Екотуристичний потенціал складається із сукупності природних, історико-культурних та інших ресурсів, що можуть використовуватись для розвитку екотуризму на конкретній території. Екотуристичний потенціал включає ліси, гори, моря, озера, річки, водоспади, болота, біоресурси, печери, історико-культурні пам'ятки тощо.

Отже, метою дослідження є аналіз та визначення екотуристичного потенціалу Мезинського національного природного парку.

Мезинський національний природний парк (Парк) створено згідно з Указом Президента України №122 від 10 лютого 2006 року на території Новгород-Сіверського району Чернігівської області.

Національний природний парк знаходиться у межах Коропської та Понорницької селищних рад, а до його складу увійшли заказник загальнодержавного значення «Рихлівська Дача», ботанічний заказник «Дубровка», а також п'ять заказників місцевого значення: «Урочище Криничне», «Свердловський», «Мезинська Швейцарія», «Жуків яр», «Зміївщина».

Відповідно до фізико-географічного районування, Парк належить до Новгород-Сіверського Полісся. Для рельєфу Мезинського НПП характерне сильне розчленування, що обумовлює наявність різноманітних місцевостей: моренні водно-льодовикові рівнини, схилі місцевості, надзаплавні тераси, сучасні річкові заплави, ерозійна сітка. Абсолютні висоти коливаються в межах 118-213 м.

Гідрометеорологічні умови регіону сприятливі для відвідування національного природного парку в будь-яку пору року. Найбільш сприятливим є період з квітня по жовтень. Клімат на території

Мезинського НПП помірно-континентальний, вологий, з м'якою зимою, частими відлигами, різкими перепадами температури, нежарким літом. Ця територія значною мірою перебуває під впливом вологих циклонів. Тривалість безморозного періоду регіону становить 150-160 днів. Середня температура літа становить 18-20 ° С, взимку – 6-8° С. Таким чином, оцінка кліматичних умов для рекреаційно-туристичної діяльності парку в зимовий та літній періоди оцінюються 2 балами, що засвідчує сприятливий фон для розвитку різноманітних видів рекреаційної діяльності, в т.ч. і екологічного туризму.

Гідрологічна мережа НПП характеризується своєю розгалуженістю. Найбільшою водною артерією є річка Десна, яка в межах парку приймає низку правих дрібних приток, які розчленовують прибережні смуги вододільних рівнин. Долина Десни і її правобережні притоки – малі річки (Студінка, Хвостинка, Головесня), балки і яри розрізають товщу відкладів крейди. В товщі крейдових відкладів у правобережних корінних схилах долини Десни оголюються, виходячи на поверхню, темно-сірі мергелі, вапнякуваті глауконітові піски і біла крейда. В долині Десни і її приток розвинуті алювіальні відклади, що залягають на водно-льодовикових утвореннях або на розмитій поверхні крейди.

У гідрогеологічному відношенні територія Мезинського НПП приурочена до Дніпровсько-Донецького артезіанського басейну. Басейн представлений системою водоносних горизонтів, які розповсюджені в пісковиках та тріщинах крейди і мергелів. В неглибоких шарах порід (до 600 м) розповсюджені водоносні горизонти з прісною водою, переважно у мезозойських (крейдових та юрських) та кайнозойських породах, які використовуються на території НПП для питного водопостачання. Під прісними залягають горизонти із соленою водою, яку можна використовувати для промислових потреб.

На території Мезинського НПП налічується 17 озер. Генетично, водойми є старицями (меандрами, що від'єднались від річища) р. Десни. Вони розташовані у заплаві Десни та приурочені, переважно до центральної та притерасної частин лівобережної заплави. Під час водопілля вода озер-стариць оновлюється. Найбільшими є озера: Хотинь, Бабне, Старик, Широке.

Болота займають незначні площі і розташовані на півночі парку двома невеликими масивами.

Вартими уваги відвідувачів є штучні водойми, серед яких найбільшою популярністю користуються Будищанські ставки.

Важливим фактором для розвитку екотуристичної діяльності є біоресурси, тобто рослинний і тваринний світи. Рослинний покрив

НПП, відображаючи основні поліські риси, має свої особливості, пов'язані з розміщенням регіону на східній межі Українського Полісся. Природна рослинність не зазнала значних змін в результаті діяльності людини. Ценотична різноманітність становить понад 50 рослинних асоціацій. Лісистість території НПП становить 38%, під луками зайнято 16% території, болотами – 1%, водоймами – 3%, сільськогосподарські угіддя – 35%, під забудовами і дорогами – 7% території.

На території парку зростає 772 види. Переважна більшість судинних рослин складають покритонасінні (37,1%); судинні спорові та голонасінні відіграють незначну роль (2,9%), серед покритонасінних на однодольні доводиться 22,0%, та на дводольні – 78%.

Природно-географічні умови НПП (широка заплава Десни та її малих притоків, наявність вологих днищ ярів і балок), створює умови для поширення значної кількості видів лісово-болотної, лучної, лучно-болотної, болотної, прибережно-водної та водної груп, що свідчить про гідрофільний характер флори в цілому.

Раритетна компонента флори складає: 18 видів, занесених до Червоної книги України (2009), 13 видів, охоплених регіональною охороною (2000) та 3 види з Додатку I Бернської конвенції (водяний горіх плаваючий, сальвінія плаваюча та юрінея волошковидна), 3 види з Європейського Червоного списку (щавель український, глід український, козельці українські). До Зеленої книги України занесено 10 формацій та груп асоціацій.

Тваринний світ Мезинського НПП відзначається цінністю та видовим різноманіттям, про що свідчать виявлені 2850 видів, з яких 123 занесено до Червоної книги України (2021).

Фауна хребетних тварин досліджена досить непогано і становить 323 види: круглороті та риби – 47 вид, земноводні та плазуни – 19 видів, птахи – 209 види та ссавці – 47 видів. До звичайних видів парку належать: їжак білочеревий, кріт європейський, бурозубка звичайна, куниця звичайна, лисиця звичайна, ласка, заєць сірий. Досить поширені в регіоні козуля європейська та свиня дика. З видів Червоної книги України найчастіше зустрічаються горностай, тхір лісовий та видра річкова.[1]

На території парку активно реалізуються освітні екотури та програми для дітей. Наявні чотири екологічні стежки, а саме: «Під Деснянськими кручами», «Дивосвіт природи краю, там де ходили мамонти» «Рихлівська дача», «Забілина криниця».

Оскільки Мезинський національний природний парк має доволі унікальні природні умови, які роблять його привабливим для розвитку екологічного туризму, то перелік екотуристичної діяльності потребує

розширення. Гідрологічна мережа парку дозволяє започаткувати водний екотуризм.

Мезинський національний природний парк має значний природний потенціал для розвитку екологічного туризму. Парк розташований у сприятливих кліматичних умовах, має різноманітні природні ландшафти та біотопи, включаючи водно-болотні угіддя, ліси, степи, плавні та річки. Парк також є домівкою для різноманітних видів флори і фауни, включаючи види занесені до Червоної книги України.

Розвиток екологічного туризму на території парку покращить ситуацію з працевлаштуванням та самозанятістю місцевого населення, оскільки дасть поштовх для розвитку місцевого бізнесу, крафтовим виробництвам та збільшенню садіб зеленого туризму.

Список використаних джерел:

1. Літопис природи Мезинського НПП. – Т. XIII. – Мезин, 2020.
2. Проект організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів та об'єктів Мезинського НПП. – Харків, 2010. – Т. 1. Пояснювальна записка, книга II. – 455 с.

Остапчук Валентина

Сучасні зміни режиму зволоження на Чернігівщині та їхній вплив на урожайність сільськогосподарських культур

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, Україна
ostval8@ukr.net*

Сучасні зміни клімату проявляються не лише у підвищенні глобальної температури повітря. Додаткове тепло, накопичене у нижніх шарах тропосфери завдяки надходженню парникових газів антропогенного походження, зумовлює зміни баричного поля та циркуляції атмосфери, які, у свою чергу, впливають на просторово-часовий розподіл багатьох погодно-кліматичних показників. Значні зміни відбуваються і в полі атмосферних опадів, і режимі їх випадіння. Зокрема, кількість атмосферних опадів на початок XXI ст., порівняно з кінцем XIX ст., збільшилася на 8-10% за столітній період у більшості районів високих і середніх широт Північної півкулі [2].

Багато дослідників зазначають, що у другій половині XX століття на території України дещо збільшилася повторюваність сильних опадів, особливо зливового характеру [1], відмічають значне

коливання річних і місячних сум опадів у часі та значну мінливість у просторі. У річному ході опадів, особливо наприкінці минулого століття, окреслилися тенденції до вирівнювання значень середніх місячних сум унаслідок їх збільшення у холодний період [6].

Для отримання високих урожаїв достатня кількість опадів і їхній рівномірний розподіл протягом року є однією з визначальних умов, тоді як екстремально вологі або посушливі умови в окремі роки й місяці негативно позначаються на урожайності сільськогосподарських культур.

В [7] виявлено, що режим опадів у січні став менш екстремальним, у березні почастішали випадки з надмірною кількістю опадів, при тому що частота відповідних сухих місяців не зменшилася – тобто режим зволоження у березні став більш екстремальним. Квітень в останні десятиліття частіше був екстремально сухим, натомість травень – надмірно вологим. Загалом, така значна екстремальність зволоження навесні може мати негативний вплив на майбутні врожаї. Значні зміни характерні для серпня, який протягом сучасного періоду практично в третині років був дуже сухим. Частіше екстремально сухим був грудень.

За даними [4], в останні десятиліття на Чернігівщині більшується середня кількість бездощових періодів та їх тривалість у теплий період, яка в останні роки складає по області мінімум – від 17 до 30 днів, максимум – від 80 до 100 і більше днів.

У таблиці 1 представлені повторюваності надзвичайно сухих місяців вегетаційного періоду з кількістю опадів менше половини (50%) місячної норми і вологих, коли випало понад 150% місячної норми опадів для двох 31-річних періодів. Як можна побачити, повторюваність екстремально сухих місяців у обох періодах більш як утричі переважає повторюваність дуже вологих місяців. При цьому сумарна за вегетаційний період кількість як сухих, так і вологих місяців, від періоду до періоду, збільшилася: з 38 до 41 і з 11 до 16 місяців відповідно.

У табл. 2 представлено повторюваність місячних сум опадів з відхиленням від норми на 20% і більше за період з 2001 по 2019 роки. За 19 років у Чернігівській області протягом вегетаційного періоду найчастіше кількість опадів була меншою норми (45% випадків) або більшою за неї (25% випадків), відповідала нормі лише у 30% випадків. Зволоження було найчастіше недостатнім у всі місяці, окрім травня; надмірно вологими найчастіше були травень і серпень. При цьому саме у серпні кількість опадів у межах норми найменш характерна.

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

Отже, зміни режиму зволоження на Чернігівщині є суттєвими і їх варто враховувати у практиці вирощування с/г культур у нових умовах.

Зміна кліматичних умов на Чернігівщині, насамперед збільшення забезпечення теплом, призвела до суттєвої зміни у структурі посівних площ в області на користь зернових (кукурудзи) і соняшнику. До повномасштабного вторгнення, у 2021 році, посівні площі с/г культур становили 1190,1 тис. га; найбільше припадало на культури зернові та зернобобові – 858,4 тис. га (72,1 %), на соняшник – 243,1 тис. га (20,4 %); на інші культури (буряк цукровий, картоплю й овочеві) припадало лише 88,6 тис. га (7,5 %).

Таблиця 1. Кількість років з екстремальною місячною сумою опадів протягом вегетаційного періоду (квітень-вересень) та їхня повторюваність (%) за два періоди (1960-1990 рр. і 1991-2021 рр.)

Місяць / Період	Місячна сума опадів ≤ 50% від норми				Місячна сума опадів ≥ 150% від норми			
	1960-1990 рр.		1991-2021 рр.		1960-1990 рр.		1991-2021 рр.	
	Кількість років	Повторюваність, %	Кількість років	Повторюваність, %	Кількість років	Повторюваність, %	Кількість років	Повторюваність, %
Квітень	6	19	7	23	3	10	1	3
Травень	6	19	4	13	2	6	5	16
Червень	6	19	6	19	2	6	2	6
Липень	5	16	5	16	1	3	2	6
Серпень	6	19	10	32	1	3	2	6
Вересень	9	29	9	29	2	6	4	13
Разом	38		41		11		16	

У 2022 році відбулося помітне зменшення загальної посівної площі – до 1036,9 тис. га (приблизно на 13 %), переважно за рахунок зернових і зернобобових культур, проте структура рослинництва області залишалася такою ж. У 2023 році посівні площі скоротилися до 1024,9 тис. га.

Таблиця 2. Повторюваність екстремальних місячних сум опадів протягом вегетаційного періоду з 2001 по 2019 роки

Місяць	Менше норми	У межах норми	Вище норми
Квітень	10/53*	5/26	4/21
Травень	4/21	9/47	6/32
Червень	10/53	5/26	4/21
Липень	9/47	6/32	4/21
Серпень	9/47	4/21	6/32
Вересень	9/47	5/26	5/26

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

Місяць	Менше норми	У межах норми	Вище норми
Разом	51/45	34/30	29/25

* чисельник - кількість випадків, знаменник – частка у відсотках

Враховуючи те, що головними с/г культурами в області є кукурудза і соняшник, розглянемо детальніше, як можна оцінити виявлені зміни режиму зволоження у контексті цих культур.

Соняшник є посухостійкою культурою, але для формування високого врожаю йому потрібна достатня кількість вологи. Важливим є забезпечення теплом, зокрема достатні суми активних й ефективних температур, кількість фотосинтетично активної радіації (ФАР) [5], проте режим зволоження може бути визначальним, тим більше, що мінливість опадів є суттєвою. Оптимальна річна кількість опадів для вирощування соняшника – від 400 до 600 мм. Майже у половині випадків річна сума опадів перевищувала оптимальний показник, проте несуттєво.

У разі нестачі опадів (менше 350 мм) може спостерігатися недорозвинення кошиків і зниження вмісту олії в насінні (за досліджуваний період таких випадків не було). Надмірна кількість опадів (понад 700 мм) може спричинити розвиток грибкових хвороб (фомоз, біла та сіра гнилі, склеротиніоз). Можна зазначити, що в останні десятиліття таких років стало менше.

При сприятливій річній кількості опадів, визначальним може бути режим зволоження в окремі фази розвитку. Навесні дефіцит вологи може уповільнити ріст рослин і знизити кількість кошиків. Оптимальна кількість опадів у квітні-травні 50-100 мм, проте зараз значно почастишали випадки екстремально малої кількості опадів у квітні (у 42% років у квітні випадало менше 30 мм опадів, а у 21% – менше 20 мм).

Фаза бутонізації та цвітіння (червень-липень) – найважливіший період, коли формується кошик та закладається врожайність. Посуха в цей час може спричинити зменшення кількості насіння в кошику та його маси. Оптимальна кількість опадів у червні-липні 100-150 мм. За сучасних умов приблизно в половині випадків кількість опадів у червні-липні менша від норми (табл. 2). Періодична літня посуха та нерівномірний розподіл опадів можуть негативно впливати на врожай.

У фазі наливу насіння (серпень–вересень) помірна кількість опадів сприяє наповненню зерна, але надлишок вологи може викликати ураження хворобами. В цей період важливо, щоб опади не перевищували 60–80 мм на місяць. Як зазначалося, на початку

теперішнього століття серпень є переважно сухим, а також фіксується збільшення повторюваності екстремально вологих вереснів (табл. 1).

Кількість і режим опадів мають критичний вплив на урожайність **зернових культур** в Україні та на Чернігівщині, оскільки вони визначають рівень вологозабезпечення ґрунту, умови росту та розвитку рослин. Оптимальні значення річної кількості опадів для кукурудзи є дещо більшими (500–700 мм), ніж для інших зернових культур (пересічно 400–600 мм). Дефіцит опадів під час ключових фаз розвитку (сходи, кушіння, колосіння, налив зерна) може значно знижувати урожайність, тоді як надлишок вологи підвищує ризик хвороб і може викликати полягання рослин. Весна (березень–травень) – період активного росту; посуха може призвести до слабого розвитку рослин, тому варто враховувати, що квітень став набагато сушим. Літо (червень–серпень) – період формування і наливу зерна; недостатня кількість вологи знижує масу зерен та їх якість. У цьому сенсі варто відзначити збільшення частоти екстремально сухих умов у серпні.

Отже, режим і кількість опадів є ключовими чинниками врожайності соняшника та зернових культур на Чернігівщині. Нестача або надлишок вологи в критичні фази розвитку можуть значно знижувати врожай, а кліматичні зміни роблять цей чинник ще більш нестабільним. Застосування оптимальних агротехнологій, правильний вибір гібридів дозволяють зменшити негативний вплив нестабільного режиму опадів.

Список використаних джерел

1. Балабух В.О. Мінливість дуже сильних дощів і сильних злив в Україні. Наук. Прац і УкрНДГМІ. 2008. Вип. 257. С. 61–72.
2. Барабаш М. Б., Корж Т. В., Татарчук О. Г. Дослідження змін та коливань опадів на рубежі XX і XXI ст. в умовах потепління глобального клімату. Наук. Праці. УкрНДГМІ. 2004. Вип. 253. С. 92–102.
3. Головне управління статистики у Чернігівській області https://www.chernigivstat.gov.ua/statdani/S_hos/index.php
4. Департамент агропромислового розвитку Чернігівської обласної державної адміністрації <https://apk.cg.gov.ua/index.php?id=384735&tp=0>
5. Жигайло, О. Л., Вольвач, О. В., Толмачова, А. В., & Костюкевич, Т. К. (2021). Вплив змін клімату на урожайність соняшнику в північному Степу України: аналіз і прогноз. Scientific Progress & Innovations, (1), 180–186. <https://doi.org/10.31210/visnyk2021.01.22>

6. Краковська С.В., Паламарчук Л.В., Гнатюк Н.В. та ін. Зміни поля опадів в Україні у ХХІ ст. за даними ансамблю регіональних кліматичних моделей. Геоінформатика. 2017. № 4(64). С. 62-74.
7. Остапчук В. В. Екстремальність режиму зволоження Українського Полісся (на прикладі Чернігівської області): матеріали 2 Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українське Полісся: проблеми та тренди розвитку» (Ніжин 10-11 лютого 2022 року), Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2022. С. 115-118.

Туристично-рекреаційна діяльність на Чернігівщині

Бездухов Олександр

**Рельєсф як чинник розвитку туристично-рекреаційного потенціалу
Чернігівської області**

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, Україна
s.bezdukhov@ukr.net*

Рельєсф земної поверхні виникає і формується на межі літосфери та зовнішніх геосфер, є одним з компонентів природно-антропогенних ландшафтів, а отже є однією з суттєвих умов життєдіяльності людини. Властивості рельєсфу визначають атрактивність певної місцевості, сприятливість умов для гарного фізичного стану людини, є інженерною базою для будівництва рекреаційних закладів. Таким чином, рельєсф і пов'язані з ним інші складники довкілля (різноманіття ґрунтового покриву, поверхневі та підземні води, мікрокліматичні відмінності тощо) виступають одним з основних природно-рекреаційних ресурсів території.

В Чернігівській області зосереджений значний історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал, що робить територію регіону привабливою для розвитку різних видів туризму. Область містить на своїй території низку природних та етнокультурних феноменів, які мають і справедливо вважаються потужним атрактором свого туристично-рекреаційного потенціалу. Оцінка такого складника природних умов, як рельєсф території Чернігівської області для цілей рекреації і туризму є важливою складовою в сукупній оцінці туристично-рекреаційного потенціалу регіону.

Універсальної оцінки рельєсфу для розвитку рекреації і туризму не існує, оскільки для різних видів рекреаційної діяльності сприятливі різні умови рельєсфу. При визначенні загальної оцінки рельєсфу до уваги, як правило, беруться такі параметри як глибина розчленування, густота розчленування та крутизна схилів [1], а також наявність привабливих геолого-геоморфологічних заповідних об'єктів. Саме такі показники визначають не тільки його індивідуальні орографічні риси, але й характеризують рекреаційні властивості території на регіональному та локальному рівнях. Від названих показників залежать важливі характеристики певної місцевості: доступність, оглядовість, різноманітність, природні атракції (виходи гірських порід, відслонення, скелі, печери тощо).

Для аналізу отриманих результатів, зазвичай, використовується метод бальної оцінки, який є найбільш точним при аналізі показників, представлених в різних системах виміру (метри, дні, штуки і т.д.) [3].

Інтегральна оцінка рельєфу території Чернігівської області для цілей рекреації і туризму, включає дві складові:

- оцінка складності рельєфу;
- оцінка наявності або відсутності природних атракцій.

Для визначення складності рельєфу замість традиційних морфометричних параметрів, таких як щільність розчленування, глибина розчленування та нахил земної поверхні, в межах адміністративно-територіальних систем Чернігівської області детально досліджується синтетична характеристика – *показник інтенсивності ерозійного розчленування*, який досить повно відображає головні зовнішні риси форм земної поверхні [2]. Всі роботи здійснювались в 3 етапи.

Перший етап – вираховується показник інтенсивності ерозійного розчленування (Q) за формулою:

$$Q = \frac{\Delta H \sum L}{S^2} \quad (1)$$

де ΔH – різниця висот, $\sum L$ – сумарна довжина ерозійної мережі на елементарному басейні з площею S.

Другий етап – розробка і проведення бальної оцінки інтенсивності ерозійного розчленування. Кожній групі параметрів показника інтенсивності ерозійного розчленування присвоюється відповідний бал [2]. Показники інтенсивності ерозійного розчленування розбиваються на певні інтервали, на основі яких і проводиться типізація території.

Третій етап – визначається інтегральний показник складності (рекреаційної цінності) рельєфу для адміністративно-територіальних систем. Для цього враховується не лише величина бальної оцінки інтенсивності ерозійного розчленування, а й її частка в межах досліджуваних систем [2]. Визначення інтегрального показника складності рельєфу в межах адміністративно-територіальних систем здійснюється за такою формулою:

$$K = \frac{\sum R_n \cdot S_n}{100\%} \quad (2)$$

де R_n – величина бальної оцінки інтенсивності ерозійного розчленування; S_n – частка площі з даною величиною в межах адміністративного району (%).

За складністю рельєфу досліджувані системи можна класифікувати на три групи [4]. Оскільки даний показник включає в себе 3 компоненти (густота розчленування, глибина розчленування та нахил земної поверхні) то очевидно для його оцінки доцільно застосувати коефіцієнт 3 (табл. 1).

Ступінь рекреаційної цінності території визначалась також за наявністю або відсутністю *природних атракцій* – виходів гірських порід, відслонень, скель, печер тощо. За даними Департаменту

екології та природних ресурсів Чернігівської обласної державної адміністрації в межах Чернігівщини розташовано 3 національних природних парки, 3 ландшафтних заказники загальнодержавного значення, 34 ландшафтних заказники місцевого значення та 4 геологічні пам'ятки природи місцевого значення [5]. Було оцінено кількість геолого-геоморфологічних заповідних об'єктів для кожної адміністративно-територіальної системи Чернігівської області (табл.2).

Таблиця 1.

**Оцінка складності (рекреаційної цінності) рельєфу для
адміністративно-територіальних систем Чернігівської
області**

Інтегральний показник складності рельєфу	Бали	Складність рельєфу	Адміністративні райони
0 – 1,5		Простий	Бахмацький, Бобровицький, Борзнянський, Горднєнський, Козелецький, Корюківський, Куликівський, Менський, Ніжинський, Носівський, Прилуцький, Ріпкинський, Семенівський, Сновський, Сосницький, Чернігівський.
1,51 – 3		Середньої складності	Ічнянський, Коропський, Новгород-Сіверський
>3		Складний	Варвинський, Срібнянський, Талалаївський

Аналіз поширення найпривабливіших з точки зору туризму геолого-геоморфологічних заповідних об'єктів показав, що найбільша їх кількість (14) знаходиться у Коропському районі. В більшості районів представлено від 1 до 3 геолого-геоморфологічних заповідних об'єктів [4].

Загальний ступінь сприятливості геолого-геоморфологічних умов для рекреаційної діяльності визначено за сукупністю двох показників (складності рельєфу та наявності геологічних і геоморфологічних природних атракцій). (табл. 3.).

Таблиця 2.**Кількість привабливих геолого-геоморфологічних заповідних об'єктів для адміністративно-територіальних систем Чернігівської області**

№	Адміністративно-територіальні системи	Кількість об'єктів ПЗФ	Оцінка об'єктів ПЗФ (бали)	№	Адміністративно-територіальні системи	Кількість об'єктів ПЗФ	Оцінка об'єктів ПЗФ (бали)
1	Бахмацький	1	1	12	Ніжинський	1	1
2	Бобровицький	1	1	13	Н.-Сіверський	3	2
3	Борзнянський	1	1	14	Носівський	-	0
4	Варвинський	-	0	15	Прилуцький	2	2
5	Городнянський	1	1	16	Ріпкинський	1	1
6	Ічнянський	4	3	17	Семенівський	2	2
7	Козелецький	2	2	18	Сновський	-	0
8	Коропський	14	3	19	Сосницький	2	2
9	Корюківський	2	2	20	Срібнянський	1	1
10	Куликівський	3	2	21	Талалаївський	-	0
11	Менський	2	2	22	Чернігівський	3	2

Результати проведеного оцінювання показали, що найбільш сприятливою для розвитку рекреаційної діяльності, в геолого-геоморфологічному відношенні, виявилися території Варвинського, Срібнянського і Талалаївського районів (насамперед за рахунок складності рельєфу – 9 балів), а також – Ічнянського, Коропського, Новгород-Сіверського, де певну роль відіграли наявні геологічні і геоморфологічні заповідні об'єкти (8-10 балів). Переважаючими в більшості районів Чернігівщини є показники від 3 до 5 балів, що вказує на досить низьку сприятливість геолого-геоморфологічних умов для розвитку рекреації в межах досліджуваного регіону.

Висвітлення отриманого підходу до характеристики туристично-рекреаційного потенціалу Чернігівської області сприятиме розвитку туристичної інфраструктури, розширенню туристичного бізнесу і покращенню рівня обслуговування. Викладені теоретичні узагальнення та алгоритм рекреаційної оцінки умов рельєфу можуть використовуватися при розробці програм розвитку рекреації в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Дана робота може бути основою для аналогічної оцінки умов рельєфу інших адміністративних регіонів України з метою ефективної туристично-рекреаційної діяльності.

Таблиця 3.**Сумарна бальна оцінка привабливості рельєфу для рекреаційної діяльності територіально-адміністративних систем Чернігівської області**

№	Адміністративно-територіальні системи	Оцінка складності рельєфу (бали)	Оцінка об'єктів ПЗФ (бали)	Сумарна оцінка (бали)	№	Адміністративно-територіальні системи	Оцінка складності рельєфу (бали)	Оцінка об'єктів ПЗФ (бали)	Сумарна оцінка (бали)
1	Бахмацький	3	1	4	12	Ніжинський	3	1	4
2	Бобровицький	3	1	4	13	Н.-Сіверський	6	2	8
3	Борзнянський	3	1	4	14	Носівський	3	0	3
4	Варвинський	9	0	9	15	Прилуцький	3	2	5
5	Городнянський	3	1	4	16	Ріпкинський	3	1	4
6	Ічнянський	6	3	9	17	Семенівський	3	2	5
7	Козелецький	3	2	5	18	Сновський	3	0	3
8	Коропський	6	3	9	19	Сосницький	3	2	5
9	Корюківський	3	2	5	20	Срібнянський	9	1	10
10	Куликівський	3	2	4	21	Талалаївський	9	0	9
11	Менський	3	2	5	22	Чернігівський	3	2	5

Список використаних джерел:

1. Алешугіна, Н.О., Барановська, О.В., Барановський, М.О., Зеленська, О.О., Смаль, І.В., Філоненко, І.М. Рекреаційно-туристичні ресурси України з основами туристичного ресурсознавства: навчальний посібник. Чернігів: Вид-во ЧНТУ, 2014. 520 с.

2. Бездухов, О. А. Визначення інтегрального показника складності рельєфу адміністративно-територіальних систем, як передумова здійснення еколого-геоморфологічного аналізу Чернігівської області. Фізична географія та геоморфологія. Науковий збірник. 56. К. : Обрії, 2009. С. 241 - 245 .

3. Бездухов, О. А. Особливості застосування методу бальних оцінок при еколого-геоморфологічному оцінюванні території. Фізична географія та геоморфологія. Науковий збірник. 3 (75) . К. : Обрії, 2014. С. 22 - 28.

4. Бездухов О. А. Оцінка рельєфу території Чернігівської області для цілей рекреації та туризму. Фізична географія та геоморфологія. Науковий збірник. 99-100. К., 2020. С. 55-61.

5. Департамент екології та природних ресурсів Чернігівської обласної державної адміністрації. Перелік об'єктів природно-заповідного фонду Чернігівської області станом на 01.01.2024, URL: <https://eco.cg.gov.ua/index.php?id=16893&tp=1&pg=>

Макеева Анастасія

Передумови створення музею просто неба на Чернігівщині для підвищення туристичної привабливості

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
makeeva.nastya2019@gmail.com*

Нині, коли триває повномасштабна російсько-українська війна, надзвичайно актуальним є питання національно-духовного відродження, формування історичної пам'яті українського народу та ревіталізація живої традиції, втіленої в нематеріальній культурній спадщині. Музеї просто неба (скансени) здатні реалізовувати всі ці процеси, зберігаючи виняткові творіння матеріальної і духовної культури українського народу. Принагідно зазначити, що музеї просто неба поступово трансформуються в осередки дослідження та популяризації історико-культурних цінностей, зокрема традиційних ремесл, народної архітектури, побуту, звичаїв.

Сьогодні на теренах України розміщено 14 великих етнографічних музеїв просто неба, де зберігається понад 600 об'єктів архітектурної спадщини (табл.1). Варто зауважити, що скансени на території України розміщено досить нерівномірно, адже переважну їх кількість зосереджено у західних і центральних областях. Також більшість з них функціонує у районах зі значними лісовими ресурсами – Карпатах і Поліссі.

Таблиця 1. Музеї просто неба в Україні

№	Назва музеїв просто неба	Місцезнаходження	Історико-етнографічні зони
1.	Державний музей народної архітектури та побуту України	м. Київ	Середня Наддніпрянщина, Полтавщина та Слобожанщина, Полісся, Поділля, Карпати, Південь України
2.	Музей народної архітектури та побуту у Львові імені	м. Львів	Бойківщина, Лемківщина, Гуцульщина, Поділля, Покуття, Полісся, Волинь,

Туристично-рекреаційна діяльність на Чернігівщині

	Климентія Шептицького		рівнинне Закарпаття, Львівщина, Буковина
3.	Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини	м. Переяслав	Середня Наддніпрянщина
4.	Закарпатський музей народної архітектури та побуту	м. Ужгород	Різні етнічні групи населення Закарпаття
5.	Музей народної архітектури та побуту Прикарпаття	с. Крилос, Івано-Франківська обл.	Етнографічні райони Івано-Франківщини: Покуття, Гуцульщини, Бойківщини, Опілля
6.	Чернівецький обласний державний музей народної архітектури та побуту	м. Чернівці	Хотинщина, Західне Подністров'я
7.	Музей історії сільського господарства Волині	с. Рокині, Волинська обл.	Волинь
8.	Музей народної архітектури, побуту та дитячої творчості	с. Перелесне, Донецька обл.	Слобожанщина
9.	Етнографічно-туристичний комплекс «Козацький хутір»	с. Стецівка, Черкаська обл.	Середнє Подніпров'я
10.	Музей архітектури і побуту «Старе село»	с. Колочава, Закарпаття	Стародавня Верховина
11.	Етнографічний музей «Українська Слобода»	с. Писарівка, Харківська обл.	Слобожанщина
12.	Музей народної архітектури і побуту Державного історико-культурного заповідника «Посулля»	с. Пустовійтівка, Сумська обл.	Мікрорегіон Посулля
13.	Етнографічний комплекс «Українське село»	с. Бузова, Київська обл.	Гуцульщина, Південь, Поділля, Полісся, Середня Наддніпрянщина, Слобожанщина
14.	Сарненський історико-етнографічний музей	м. Сарни, Рівненська обл.	Волинське Полісся

Розроблено автором

Проаналізувавши географічне розташування вітчизняних музеїв просто неба, доцільно вказати, що нині на території Чернігівської області не створено жодного великого музею просто неба, що представляв би народну архітектуру та побут різних історичних періодів. Більше того, серед експозицій діючих скансенів України не представлено етнографічних регіонів Сіверщина та Північне Полісся. Саме тому, актуальним нині є створення скансена, що демонструватиме традиційні ремесла (гончарство, ткацтво, різьблення по дереву, лозоплетіння тощо), народні обряди, фольклор та традиційну архітектуру Чернігівського краю.

Заснування етнографічного музею просто неба зумовлено декількома чинниками. Першочергово доцільно відзначити вигідне географічне розташування Чернігівщини: область має незначну відстань від Києва та зручне транспортне сполучення з іншими великими містами України. Розташування скансена поблизу міст, де пролягають основні туристичні маршрути, зокрема Чернігова, Новгород-Сіверського, Батурина та ін., забезпечить стабільний туристичний потік.

Окремо варто зазначити, що Чернігівщина має свою особливу народну архітектуру та етнографічні традиції, сформовані під впливом історичних і природних чинників. Так, однією з особливостей цієї території є те, що у XVII-XVIII ст. міста Батурин і Глухів були гетьманськими столицями, а Борзна – сотенним містечком. Тому, відповідно, поселення, що розташовувались навколо цих міст мали свої характерні архітектурні риси. Так, відомий архітектор ПетроСкоканнадає детальний опис батуринських осель, вказуючи, що більшість хат були глиняними мазанками, чисто вибіленими зовні й усередині крейдою; траплялися й рублені хати заможних селян; дахи хат було вкрито соломною зі стріхами, інколи з причілком – невеликим навісом. Навколо хати будували призьбу – невисокий насип для захисту від вологи[4]. Найбідніше населення будувало хати з лози чи хмизу, обмазуючи глиною з соломною (турлучні хати), з дерев'яних брусів у зруб і в закладку, обмазані глиною та білені всередині й зовні. Найпримітнішим є те, що такі хати траплялися загалом лише на Чернігівщині.

Оскільки територія Чернігівського краю майже повністю знаходиться в межах зоні перехідної від Лісостепу до Полісся, то тут переважали хати, типові для середньої смуги України: білені дво- та трикамерні споруди[1]. Доречно виокремити, ще одну характерну для цієї місцевості особливість – матеріал з якого будували піч, невід'ємну частину української хати. Цікавим є те, що найчастіше піч вибудовувалися з цегли (особливо з сирцю). Це було пов'язано з

тим, що місцеве населення використовувало матеріали зі зруйнованих будівель гетьмана Івана Мазепи для власних потреб у господарстві. Пізніше, за гетьманування К. Розумовського, у Батурині було налагоджено виробництво цегли на його цегельнях. Окрім того, печі будували також із кахлів, що виготовлялися на гетьманських мануфактурах.

Ще одним надбанням регіону є пам'ятки дерев'яної архітектури Чернігова ХІХ-ХХ ст. Зокрема, це дерев'яне мереживо Чернігова – унікальний архітектурний елемент, притаманний місцевій забудові ХІХ-початку ХХ ст., що відображає традиції народного зодчества та вплив українського бароко. Це пропильне різьблення, коли окреслені ділянки дерева наскрізно пропилюються лобзиком; іноді траплялася й об'ємна різьба. Нею оздоблювали переважно вікна, карнизи, піддашся дерев'яних будинків. Примітно, що різьбленні декоративні елементи знаходять аналогу візерунках вишивки, оздобленні керамічного посуду тощо. За твердженням архітектора Сергія Ляпіна, ці елементи дуже архаїчними, що сягають вглиб історії [2]. В основі цих елементів лежать старожитні символи, наприклад солярні (пов'язані з сонцем) символи, рослинні орнаменти з власними сенсами, орнаменти із зображенням давніх українських музичних інструментів, як-от ліри, декор, на кшталт пальмети та ін. Отже, дерев'яне мереживо Чернігова є важливою частиною культурної спадщини краю і експонування оригінальних або відтворених зразків музеї просто неба надасть можливість демонструвати архітектурні звичаї краю, ознайомлювати відвідувачів з унікальним стилем Чернігівщини та зберігати цей культурний спадок для майбутніх поколінь.

Таким чином, авторкою розкрито особливості традиційної архітектури та побуту Чернігівщини. Насправді, регіон має ще доволі багато пам'яток історико-культурної спадщини, народного прикладного мистецтва, традиційного архітектури, що необхідно сконцентрувати для їх подальшого зберігання та популяризації у вже функціонуючих та лише запланованих до створення скансенах.

Доречно вказати, що нині на території Чернігівської області діють різні установи, заклади, садиби, що експонують матеріальну культуру краю. Вони є так званими осередками збереження історичної та культурної спадщини, що репрезентують традиційний побут, архітектуру, ремесла та етнографічні особливості. Так, з-поміж них варто виділити наступні:

1. Музейний комплекс «Козацький двір» – відтворює історичне середовище українського козацтва постгетьманського періоду (друга пол. ХІХ ст.). Тут реконструйовано садиби заможних батуринських козаків.

2. Етнографічний комплекс «Соколинний хутір» –демонструє садиби, що було відреставровано й облаштовано у стилі українського села другої пол. XIX ст. Кожна з хат має свій автентичний стиль: будинок писаря, будинок кучера, будинок гончаря та ін. Також на території розміщено історико-етнографічний музей, де показано 32 народних промисли, зокрема, стельмаство, гончарство, гутництво, іконопис, ткацтво, лозоплетіння, писанкарство, бджільництво та ін.
3. Краєзнавчий музей «Українська світлиця»– зберігає народнийдоділок, зокрема містить старовинні столи, лавки, рушники, вишиванки, глиняний посуд, речі домашнього вжитку, картини, старовинний одяг XIX - початку XX ст.
4. Музейна кімната етнографії та історії краю – показує історико-культурного надбання: глиняні вироби XIX ст., предмети побуту та щоденного вжитку, ремісничі знаряддя та ін.

За приватною ініціативою нині вже розбудовується музей просто неба «Сіверський хутір», що демонструватиме сіверську народну архітектуру, матеріальну культуру, традиції та ремесла.Планування скансена передбачатиме три частини: Маленьке дерев'яне селище (хутір), Хата-читальня (або сільська школа) та експозиція «Дерев'яне мереживо Сіверщини та сільського побуту»[3]. Місцерозташування цього музею є доволі вдалим, адже він знаходитиметься у с.Товстоліс, що неподалік Чернігова.

Отже, створення великого музею просто неба на території Чернігівщини, що експонував би етнографічні регіони Сіверщини та Північного Полісся є важливим кроком у збереженні культурної спадщини краю. Це сприятиме популяризації народної архітектури, ремесл, звичаїв і традицій, а також стане значним поштовхом для економічного піднесення регіону завдяки залученню туристів. Також така туристична дестинація відіграватиме ключову роль у формуванні національної ідентичності, допомагатиме відвідувачам краще пізнавати власну історію та усвідомлювати культурну спадщину.

Список використаних джерел:

1. Герасько М. Особливості побудови житла на Чернігово-Сіверщині. Етнічна історія народів Європи. Вип. 40. 2013. URL:<https://surl.li/olnmsj>
2. Дерев'яне мереживо Чернігова. URL:<https://www.ukrainer.net/chernigiv-merezhyvo/>
3. Проект «Сіверський хутір». URL:<https://www.facebook.com/groups/655421818529197/>

4. Скокан П. Батурич (історичними місцями України): збірник спогадів, нарисів, оповідань та інших матеріалів (на правах рукопису). 1979. URL: <https://surl.li/qgppvoe>

Мирон Інна, Шовкун Тетяна

Можливості розвитку воєнно-історичного туризму в Чернігівській області

*Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя, м. Ніжин,
Україна
miron1@ukr.net ; tmshev@ukr.net*

В останні десятиліття особливу популярність набуває новий вид туризму – воєнний туризм, одним із різновидів якого є воєнно-історичний. Чернігівська область це історичний регіон України, тут знаходиться багато об'єктів і пам'яток, які відображають героїчну історію боротьби його мешканців за незалежність України. Це й обумовило актуальність даного дослідження.

У сучасній туризмознавчій літературі відсутній єдиний підхід щодо тлумачення терміну «воєнний туризм» та його класифікації. Багато науковців ототожнюють поняття «воєнний» та «військовий» туризм. Автори дотримуються думки Д. Каднічанського та М. Каднічанської, які розмежовують ці поняття і вважають, що «воєнний» (мілітарний) туризм пов'язаний із відвідуванням воєнно-історичних та військових об'єктів і є набагато ширшим за «військовий». Воєнний туризм пропонується розділити на три групи: воєнно-історичний, військовий та військово-подієвий. Для воєнно-історичного туризму характерним є відвідування оборонних споруд, місць битв, пам'ятників, військових поховань, меморіальних комплексів та музеїв [3]. Враховуючи історичне минуле Чернігівської області та сучасні реалії російсько-української війни, вважаємо перспективним розвиток саме такого напрямку воєнного туризму як воєнно-історичний туризм.

Метою дослідження є вивчення ресурсної бази воєнно-історичного туризму в Чернігівській області з метою з'ясування можливостей його розвитку.

В організації воєнно-історичного туризму важливе значення мають місця битв, особливо тих, наслідками яких були певні історичні переломні моменти. Історія Чернігівської області пов'язана з численними військовими кампаніями від часів Київської Русі до сучасної російсько-української війни. На території області у 1016 році

відбулася битва під Любечем між військами братів-князів Святополка та Ярослава. Битва закінчилася перемогою Ярослава Володимировича, що дало йому можливість вступити в Київ і стати великим князем київським [4]. У 2008 році у Любечі було створено історико-археологічний музейний комплекс «Древній Любеч». Але пам'ятних знаків, безпосередньо присвячених битві, не має.

Однією з найтрагічніших сторінок історії Лівобережної України є Батуринська різанина, яка сталася у 1708 році. Гетьман Іван Мазепа уклав союз із шведами, сподіваючись на їхню допомогу в боротьбі за незалежність України від Московії. Внаслідок чого його резиденція, місто Батурин, була жорстко знищена військом російського царя Петра І. За різними оцінками, у різанині загинуло від кількох тисяч до десятків тисяч осіб. Після падіння Батурина Московія зміцнила свій контроль над Лівобережною Україною, а українські землі стали ще більш залежними від Росії. У 1993 році було створено Національний історико-культурний заповідник «Батурин», до складу якого входить музей, що висвітлює історію Батурина та події 1708 року. У 2004 році на території Цитаделі Батуринської фортеці встановлено пам'ятник жертвам Батуринської трагедії [1].

Одним із ключових етапів у боротьбі за незалежність України в середині XVII ст. є битва під Ніжином, яка відбулася у 1659 році. Українські козаки відбили напад московського війська на місто, що не дало з'єднатися двом московським арміям, і зробило можливим перемогу українсько-татарського війська у відомій Конотопській битві. А Ніжинська битва була незаслужено забута. Пам'ять про неї почали відроджувати лише в останні роки. Як згадку про ці події, за ініціативи Ніжинського краєзнавчого музею, у 2020 році в місті було встановлено меморіальний знак – козацьку гармату [7].

Символом героїзму у боротьбі за незалежність України став бій поблизу станції Крути 29 січня 1918 року. Це оборонна операція, яка зупинила на кілька днів наступ переважних сил ворога, що дало змогу підписати Берестейський мир – акт міжнародного визнання Української Народної Республіки. З часом Бій під Крутами здобув статус національного героїзму, а пам'ять про нього стала частиною колективної свідомості українського народу. У 1990 році розпочалося будівництво Меморіального комплексу «Пам'яті героїв Крут», який з 2010 року став філією Національного військово-історичного музею України [2].

Боротьба українського народу за свою незалежність триває і нині. Повномасштабне вторгнення росії в Україну в 2022 році зумовило появу нових об'єктів, які можуть бути використанні у рамках воєнно-історичного туризму: місця ведення масових боїв та розташування

російських військових баз, зруйновані об'єкти цивільної та критичної інфраструктури тощо. Чернігівська область на початку російсько-української війни однією з перших опинилася в зоні бойових дій. Військові дії проходили поблизу м. Чернігів, яке для росіян було «північними воротами» для просування вглиб України. Місто зазнало значної кількості обстрілів та руйнувань. Такі події є підставою для створення нових туристичних маршрутів, які пов'язані з відвідуванням місць ведення бойових дій.

Символом російської жорстокості стало с. Ягідне, яке було окуповане росіянами, де цивільне населення використовували як «живий щит». Події, що відбулися під час окупації села є нагадуванням про злочини, скоєні під час російсько-української війни. Відвідування таких місць сприяє формуванню національної свідомості українців і є пам'яткою про те, яку трагедію пережили місцеві мешканці.

Важливими осередками пам'яті про значущі події, що відбувалися в різні історичні етапи є військово-історичні музеї. Їх експонати засвідчують відвагу та героїзм українського народу у здобутті перемог у різні історичні часи. Відвідини музеїв сприяють формуванню національної ідентичності, адже саме у них поєднується минуле і сучасність як основа для життя майбутніх поколінь. Одним із ключових в області є «Військово-історичний музей». Він був утворений у 1985 році як музей бойової слави 1-ї гвардійської армії. З 1992 року – це військово-історичний відділ Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського. Фонди музею нараховують понад 13 тис. одиниць зберігання. Експозиція музею складається з двох розділів: «Військова історія Чернігівщини», «Бойовий шлях колишньої 1-ї гвардійської армії». Також працюють постійні виставки «Слава українського козацтва», «Чернігівці на фронтах німецько-радянської війни», «Визволення Чернігівщини від нацистських загарбників», «На наших плечах Україна» (участь чернігівців в АТО) [6].

У 2009 році у м. Сновськ був створений Музейно-меморіальний комплекс партизанської слави «Лісоград». З 2011 року – це філія Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського. Основний напрям діяльності пов'язаний з увічненням історії партизанського руху на Чернігівщині у роки другої Світової війни. Комплекс складається із музею в с. Єліне та музею під відкритим небом.

У Ніжинському районі функціонують «Районний військово-історичний музей» (с. Вертіївка), музей Україно-Чесько-Словацької дружби (с. Світанок) [5].

Аналіз географії ресурсної бази воєнно-історичного туризму Чернігівської області свідчить про високу розосередженість пам'яток по території (рис.1).

Слід зазначити, що наведені дослідження не розкривають повною мірою ресурсну базу воєнно-історичного туризму Чернігівської області, але дають розуміння можливості його організації.

Отже, встановлено, що Чернігівська область має достатній потенціал для розвитку воєнно-історичного туризму. Основу його ресурсної бази складають місця історичних битв, військово-історичні музеї та території скоєння масових злочинів.

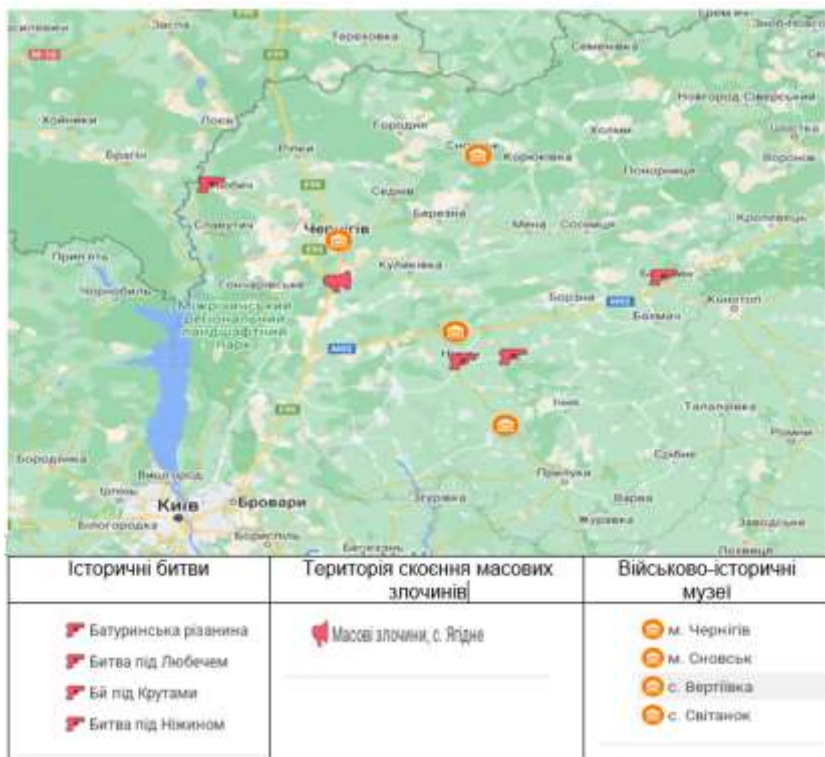

Рис. 1. Географія ресурсної бази воєнно-історичного туризму Чернігівської області

Воєнно-історичний туризм може мати важливе значення для розвитку місцевих громад. Водночас потрібно встановлювати пам'ятники, меморіали, створювати музеї, зокрема інтерактивні, та інформаційні центри, де відвідувачі зможуть отримати більше інформації про військові події минулого та сьогодення. Також велике

значення має підвищення рівня відвідуваності пам'яток та об'єктів шляхом удосконалення методів їх промоції на ринку туристичних послуг.

Список використаних джерел:

1. Батуринська трагедія // *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/> (дата звернення: 30.01.2025).
2. Бій під Крутами // *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Бій під Крутами](https://vue.gov.ua/Бій_під_Крутами) (дата звернення: 30.01.2025).
3. Каднічанський Д., Каднічанська Н. Мілітарний туризм: проблематика термінології та класифікації. *Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід*: матеріали XIV Міжнародної наук. конф. (Львів, 9 жовтня 2020 р.). Львів, 2020. С. 132-138.
4. Любецька битва 1016. *Чернігівщина. Енциклопедичний довідник* / за ред. А. В. Кудрицького. Київ: УРЕ ім. М. П. Бажана, 1990. С. 414.
5. Музеї-філії. Військово-історичний музей. URL: <https://choim.org/about-us/departments/> (дата звернення: 18.01.2025).
6. Музеї Чернігівщини. URL: <http://museum.cult.gov.ua/category/military/> (дата звернення: 20.01.2025).
7. У Ніжині встановили «Козацьку гармату». Що вона символізує? URL: <https://nizhyn.city/articles/105142/u-nizhini-vstanovlyuyut-kozacku-garmatu> (дата звернення: 20.01.2025).

Наливайко Алла

Формування освітніх компетенцій молоді через неформальні освітні програми Мезинського НПП

Мезинський національний природний парк, с. Деснянське
mezinpark@gmail.com

Сталий розвиток території залежить від багатьох чинників, серед яких соціально-демографічні та освітні аспекти займають значне місце.

Територія Мезинського національного природного парку (НПП) становить понад 31 тис. га і охоплює 17 населених пунктів, всі з яких – села. За даними останніх статистичних спостережень фахівців парку, що ведуться в рамках програми «Літопис природи» загальна кількість населення, яке в них зареєстроване станом на 01.01.2025 р. становить

3124 особи. І така чисельність в межах 3 тисяч коливається останні 6 років. Тому мова йде про слабо урбанізовану територію Новгород-Сіверського Полісся.

Основними причинами низької заселеності є природня смертність та низьким рівнем народжуваності, а ще трудова міграція. Проте в умовах воєнного стану спостерігається незначне зростання загальної чисельності постійного населення території Мезинського НПП. За 2024 р. у порівнянні з 2023 р. зросло на 72 особи. Цьому сприяють міграційні процеси. Станом на 01.01.2025 р. в селах Понорницької ТГ і Коропської ТГ, що відносяться до території Мезинського НПП зареєстровано 240 внутрішньо переміщених осіб, значна частина яких – це діти, які є особливо вразливі. Розуміючи, що такі діти потребують соціально-педагогічної підтримки в адаптації до нових умов поселення, налагодженні нових контактів, фахівці відділу еколого-освітньої роботи та рекреації почали залучати дітей вимушених переселенців до активної освітньо-виховної, науково-пошукової діяльності в позаурочний час.

Звичайно характеристика соціально-демографічної ситуації регіону досліджень впливає на стан освітньої системи. Проаналізувавши яку встановлено, що в Новгород-Сіверському районі функціонує 36 закладів загальної середньої освіти (2 з яких на території парку) та одна школа-інтернат Чернігівської ОДА. Тому еколого-освітню виховну роботу фахівці парку проводять шляхом співпраці в основному зі школами Коропської та Понорницької селищних об'єднаних громад, центрами юнацької творчості (Новгород-Сіверський р-н., Чернігівська обл.), а також з Національним університетом «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, Ніжинським державним університетом імені Миколи Гоголя.

Вбачаючи необхідність підвищення екологічної свідомості в місцевих жителів зокрема, та області загалом в Мезинському НПП впроваджено систему екологічної освітньо-виховної роботи з використанням інтерактивних технологій, яка оформлюється у щорічний План з екологічної освітньо-виховної роботи Мезинського НПП. Він розробляється згідно екологічного календаря та з урахуванням програми шкільного курсу природничих дисциплін, вікових особливостей психології школярів, методологічних основ освітнього процесу та наявності матеріально-технічних засобів.

У 2024 р. згідно Плану в рамках партнерської співпраці з освітніми закладами Новгород-Сіверського району та згідно договорів співпраці з іншими навчальними закладами Чернігівської області фахівцями відділу еколого-освітньої роботи та рекреації було проведено 165 екозаходів із учнівською і студентською молоддю, перегляд

презентаційних матеріалів про Мезинський НПП та ПЗФ України. Сюди віднесено 29 лекцій-обговорень природоохоронної тематики та 64 екологічні й природоохоронні заходи: акції – 5, конкурси – 4, виставки – 3, квести – 5, еколого-освітні ігри – 12, вікторини – 4, майстер-класи – 5, освітні екскурсії в природу – 5, інтерактивні освітньо-пізнавальні заходи – 13, свята – 4, години народознавства – 3, віртуальні інформаційні зустрічі – 3. Також долучилися до 4 благодійних заходів (задонатили 33025 грн.).

У травні побудовано і відкрито Зелений клас, робота в якому додала нового змісту, інтерактиву та комфорту в проведенні занять на свіжому повітрі. Місткість – 15-20 осіб. Стенований, має сенсорну доріжку та магнітну дошку. Тут проведено 6 занять. Також у літній екологічній школі «Дослідники природи» проведено 7 тематичних занять і 1 вступне заняття в літній ентомологічній школі (перервано через мобілізацію фахівця).

Працівники Мезинського музею також активно впроваджують музейну педагогіку. У 2024 р. директором проведено 30 просвітницьких заходів для шкільної аудиторії.

В умовах воєнного стану однією з важливих форм екологічної просвіти стає дистанційне навчання. Фахівцями НПП розробляються інтерактивні заняття, які проводяться з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Їх використання дає змогу значно розширити аудиторію, збільшити доступ до навчального матеріалу, що представлений в електронному вигляді, надати актуальні екологічні знання, що в свою чергу призведе до зростання екологічної досвідченості ширшого кола людей. Вже організовували онлайн лекції, конференції, екскурсії, флешмоб. До прикладу, у лютому 2024 р. випробували формат онлайн екскурсії – відбулась віртуальна інформаційна зустріч з нагоди 18 річниці створення Мезинського НПП. До зустрічі підключилося 25 учасників-поціновувачів сіверської краси.

У зв'язку з обмеженнями воєнного стану в Україні, розпорядженням голови Чернігівської ОВА щодо заборони відвідування лісових територій і водних артерій у межах області та відповідних обмежень прикордонного адміністративного району рекреаційно-туристичний напрям роботи дуже обмежений. Проте у 2024 р. до переліку платних послуг, які надає Мезинський НПП, добавилась послуга «Організація та проведення освітньо-виховних і природоохоронних заходів із залученням фахівця Мезинського НПП», якою скористалося 489 осіб (21 захід) та послуга «спостереження за природними явищами та об'єктами», якою скористалася 131 особа (7 виходів). А так, як на території Мезинського НПП функціонує 4 екологічні стежки, з еколого-пізнавальною метою у 2024 р. ними

пройшлося 515 осіб (26 виходів). Тут відвідувачі спостерігали за різноманітною рослинністю, мали змогу обстежити, розглянути, відчутися на дотик, запах, помилуватися красою об'єктів природи, поміркувати на цікаві теми. Вдихнути на повні груди чистого насиченого киснем повітря. І просто випустити на волю свою зайву, нерозтрачену енергію, побігати, погратися, відчутися позитивний заряд від спілкування з природою.

Такі виходи в природу мають природотерапевтичний характер і відповідно впливають на психо-емоційне і фізичне здоров'я людини, сприяючи зниженню рівня стресу, покращенню настрою, зміцненню імунітету та загальному відновленню сил. Регулярні контакти з природою допомагають усвідомити єдність людини і навколишнього природного середовища, формують вміння співвідносити екологічні знання з життєвим досвідом та виховують екологічну культуру. Саме таку мету ставлять фахівці з екологічної освіти в роботі Мезинського НПП. Вона досягається виконанням наступних завдань: виховання екологічного світогляду (тематичні заняття природничого, пізнавального спрямування, квести, прогулянки, екологічні брей-ринги, спостереження); виховання здорового способу життя (спортивні змагання, рухливі ігри); солідарна робота з родиною (екскурсії, відкриті відеопокази, бесіди). Використовується також нетрадиційна здоров'язбережувальна технологія, а саме арт-, арома-, кольоро-, аеротерапії.

У 2024 р. фахівцями Мезинського НПП розроблена розважально-пізнавальна програма «Досліджуємо Мезинський НПП». Зорієнтована вона на дітей шкільного віку. Програмою передбачено відпочинок та оздоровлення дітей, знайомство їх із процесами культурно-побутових відносин на всіх етапах історії людства, зокрема й природокористування, та спрямована на відновлення зв'язків дітей з навколишнім середовищем і стародавніми традиціями й звичаями Сіверського краю.

Програма реалізована у співпраці з Понорницькою територіальною громадою (Чернігівська обл., Україна). У результаті реалізації оздоровлено 49 осіб, серед яких діти з малозабезпечених сімей, ВПО та діти військовослужбовців.

Програма передбачала природничу екскурсію на екологічній стежці «Рихлівська дача», під час якої діти ознайомлюються із багатовіковими деревами, цінністю мертвої деревини, типовими рослинами листяних лісів та їх місцем у повсякденному житті й усній народній творчості українського народу. Також були етнографічні майстер класи та екологічні ігри на базі візит-центру Рихлівського ПНДВ, під час яких діти пробують поставити горщик у піч за

допомогою рогача та дістати його з печі, пройтись із коромислом на плечах, відпрасувати рушник за допомогою рубля й качалки, клепати косу, приміряти традиційне вбрання XIX-XX ст. та інше. Під час екологічних ігор діти ознайомлюються з рослинним і тваринним світом, поглиблюють знання про довкілля. По завершенню заходів відбулась дегустація фіточаїв.

Такі види природотерапії ми розглядаємо як засоби формування особистісного інформаційного середовища, у межах якого відбувається реалізація оздоровчої мети навчально-виховного процесу. Проте, як показують результати психолого-педагогічних і медико-соціологічних досліджень, будь-які соціальні й освітні реформи не будуть дієвими, допоки учні не будуть здоровими, розвиненими, не оберуть свідомо здоровий спосіб життя.

Водночас, провідною метою екологічної освіти нині є не лише усвідомлення новітніх науково-екологічних розробок і досягнень, а необхідність формування нового екологічного мислення, яке зможе здійснити синтез наукових знань та естетичного ставлення до навколишнього середовища, необхідність «навчити жити» сучасну громадськість у реаліях сьогодення.

Висновок.

Мезинський парк навіть сьогодні, в умовах воєнного стану та викликів для нашої країни – це унікальний осередок природи, де гармонійно поєднуються заповідні об'єкти Сіверського краю, тисячолітня історія людства та сучасна модель збалансованого природокористування. Дана природоохоронна установа відіграє ключову роль у збереженні біорізноманіття та формуванні екологічної свідомості молоді Новгород-Сіверщини, а також формує позитивний імідж територій ПЗФ України в свідомості населення.

Список використаних джерел:

1. Наливайко А. Застосування природотерапії з метою оздоровлення в Мезинському національному природному парку. Biogeosphere and Socium. International Scientific Conference: the program, abstracts (September 25-27, 2024; Słupsk, Poland). Chernihiv: Publishing House «Desna Polygraph». 2024. С. 180-183.

Смирнов Ігор

Туристична трансформація Києво-Подолу: геопросторовий та геологістичний аспекти

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м.Київ, Україна
smyrnov.ig@knu.ua*

За декілька останніх років Києво-Поділ перетворився у важливу туристичну локацію м.Києва, мабуть, другу за значенням після головної вулиці Хрещатика [2, с.107-167]. Але не так було ще зовсім недавно. Почнемо з того, що за радянських часів Поділ не розглядався, як район Києва, достойний уваги туристів, особливо іноземних. Пояснення полягало в тому, що: по-перше, на Подолі зберіглося багато церков, які тоді за рішенням влади були зачинені, хрести з них зняті, а самі будівлі були «перепрофільовані» і використовувалися, як архіви (у випадку Покровської церкви), або як м'ясні склади (у випадку Притисько-Микільської церкви); по-друге, в стані напівруйнації знаходився Гостинний двір; по-третє, сама дільниця Поділ знаходилась у непрезентабельному вигляді, багато старовинних будинків без ремонту; по-четверте, була не відрегульована транспортна схема (трамвайні лінії проходили через центральні площі Подолу – Поштову, Контрактову і головну вулицю Сагайдачного; старовинні вузькі вулички Подолу були перенасичені комунальним та особистим транспортом). Тому, коли проводились екскурсії Києвом і туристам показували, наприклад, панораму Києва з Володимирської гірки, то у напрямку Подолу говорили зневажливо, що це старовинне торгово-ремісниче передмістя Києва (у той час, як протягом декількох століть – аж до кінця XIX ст., Поділ мав статус адміністративного центру Києва, тут знаходився міський магістрат та всі основні міські служби і структури, саме цей магістрат і здобув для Києва Магдебурзьке право [10, с.369-379; 11, с.162-172]. Отже, хоча Поділ і знаходився близько до Хрещатика (від Європейської площі спуститись вниз Володимирським узвозом), усі туристи скупчувались саме на головній вулиці Києва, хоча вона за своїм рельєфом незручна для великих потоків туристів. Саме таку ситуацію можна побачити на світлинах Хрещатика радянських часів. Чому ж Хрещатик концентрував надмірні потоки туристів? По-перше, він – короткий (1,2 км), це одна з найкоротших головних вулиць столичних міст Європи; по-друге, за рельєфом – це дно Хрещатицького яра (долини), з обох

боків якого знаходяться стрімкі схили – південний (на Печерські пагорби), північний (на Старокиївську гору). Зазвичай люди (туристи), як біологічні істоти, не схильні долати стрімкі підйоми, тому туристопотоки з Хрещатика на бічні вулиці від нього значно зменшуються (для прикладу, з півдня - це вул.Грушевського, Інститутська, Лютеранська тощо, з півночі - Прорізна, бульв.Шевченка, Богдана Хмельницького тощо). Недарма на цих вулицях і нині недостатньо представлена гастрономічна та торговельна інфраструктура, бо її основні магніти знову ж таки знаходились на Хрещатику (це ЦУМ, Центральний гастроном, Каштан, інші великі магазини, де гості Києва і кияни могли придбати, вистоявши чергу, різноманітні дефіцити, у т.ч., наприклад, київський торт).

Ситуація не дуже змінилася в перші роки незалежності України, у певному сенсі вона навіть погіршилася, так, Поштова площа перетворилася на велику автостоянку, а Контрактову заповнили процеси стихійної торгівлі, у т.ч. стихійні базари, секонд-хенд під відкритим небом, пиво-горілчані «точки», де пропонувався нехитрий асортимент типу «сто грамів і пончик» або, як вказувалось у флібуст'єрській назві закладу «Пиво.Ром.баби», що розшифровувалось лише, як пиво та ромові бабки (популярний смаколик). Але з відновленням діяльності і реставрацією подільських церков прийшло розуміння, що Поділ – це недооцінена туристична перлина, зокрема архітектури українського бароко. Відповідно виникли плани перетворення Подолу на другу за значенням туристичну локацію Києва (після Хрещатика). Почали зі зміни транспортної схеми, спершу на Поштовій площі, де було створено сучасну транспортну розв'язку з тунелем під площею, здійснене спрямування транспортного потоку на вул. Набережно-Рибальську, де споруджено потужну естакаду, прибрано трамвайні колії, а також створено розгалужену інфраструктуру громадського харчування (McDonald's, інші заклади), одночасно споруджено пам'ятник засновникам Києва (у вигляді діточок у сухому фонтані), відновлено церкву Різдва Христового і Будинок поштової станції, збудовано «Церкву на воді» (унікальний храм Св.Миколая Чудотворця), відремонтовано «Колону Магдебурзького права» і сходи до неї, осучаснено і вдосконалено фунікулер (на додаток до станції метро «Поштова площа»). Нещодавно з'явився тут і вищий навчальний заклад – Американський університет в Києві (в приміщенні Річкового вокзалу). Це був перший етап туристичної трансформації Києво-Подолу.

Другий етап відрховується з 2017 р., коли почалася реалізація проєкту «Інтегрований розвиток Подолу», який був втілений міською владою Києва за участі німецької неурядової організації Deutsche

Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ). Як зазначав перший заступник голови Київської міської державної адміністрації, в даному контексті слово «інтегрований» означає узгоджений з усіма зацікавленими сторонами (з мешканцями, бізнесом, вченими істориками, географами та археологами, фахівцями туристичної галузі) з тим, щоб максимально врахувати інтереси міста і стейк-холдерів [4]. Результатом цієї співпраці стала реалізація декількох крупних проєктів, у т.ч. реконструкція Контрактової площі з пішохідною частиною вул.Сагайдачного, та низка локальних проєктів з оновлення кварталів середньовічного Подолу [5]. Початковою фазою проєктів з туристичної трансформації Подолу знову ж таки стали перетворення в транспортній інфраструктурі, які зводились до того, що Контрактова площа і частина вул.Сагайдачного були закриті для транспорту і стали повністю пішохідними. Така схема спочатку була опробувана протягом півтора місяця з тим, щоб перевірити реакцію мешканців Подолу, бізнесу, автомобілістів, після чого Поділ став пішохідним і є нині на постійній основі. Але попередньо столичною держадміністрацією був проведений конкурс на реконструкцію Контрактової площі, у якому переміг проєкт «Київська вітальня» архітектурного бюро «Вуго-О», кінцевою метою якого було перетворити Контрактову площу у місце туристичного та культурного тяжіння Подолу [6]. Цей проєкт, своєю чергою, передбачав поетапні перетворення в центрі Подолу. Завданням першого етапу було усунення з території Подолу, зокрема з Контрактової площі стихійної торгівлі (різних яток) та демонтаж старих трамвайних рейок. Архітектори запропонували створити суспільно-туристичний простір для людей усіх вікових груп та інтересів, для цього частину вул.Сагайдачного, що прилягає до Контрактової площі, перетворили у бульвар, засаджений червоними кленами, і зробили її пішохідною. Одночасно передбачалося відкрити на цій частині вулиці різноманітні кав'ярні, ресторани та фастфуди із забезпеченням можливостей завезення необхідних продуктів до них та дозволом зайняти частину місця на тротуарі під столики. Транспортні потоки від Поштової площі з вул.Сагайдачного та вул.Андріївської були спрямовані на вул. Братську та Покровську. Транспортний вузол для пересадки, де зупиняються трамваї, пропонувалося зробити критим, а усі півні ятки – замінити кав'ярнями різної спеціалізації, у т.ч. кальян-барами, ресторанами тощо. Біля пам'ятника Григорію Сковороді пропонувалося висадити каштани, щоб відновити Контрактовий сад, який тут існував раніше, і створити один великий Подільський сад (найбільший в районі), зробивши Контрактову площу однією з найзеленіших локацій м.Києва. Усі пішохідні ділянки по обох боках Гостинного двору було вимощено жовтою фігурною плиткою, у яку

вмонтували спеціальні кола, що показували найкращі місця для фотографування пам'яток. Встановлені нові вуличні меблі (тумби для афіш, лавки, навіси, бордюр-клумби, різноманітні види світильників), виконані в одному стилі. Процес туристичної трансформації Подолу органічно включив і розміщення тут одних з найбільших та найновіших готелів Києва - Fairmont Grand Hotel Kyiv 5* (258 номерів), Radisson Blu Hotel Kyiv Podil 4* (164 номерів), ArtApart Vozdvygenka (4*) та ін.

Практично вся південна частина Подолу - це заповідник «Давній Київ», де сконцентровано велику кількість історичних та архітектурних пам'яток, зокрема сакральних – церков у стилі українського бароко. Тому саме тут і розмістилася пішохідна, туристична, культурна зона. При цьому велика увага знову ж таки була приділена вдосконаленню транспортно-логістичної схеми: так, від Поштової площі до вул. Андріївської проїжджу частину було звужено до двох смуг для функціонування в односторонньому режимі; односторонній рух автівок також впроваджено на всіх вулицях Подолу (від Поштової площі до вул. Ярославської), при цьому їхня пропускна здатність збільшилася. Розрахунки показали, що пропускна здатність вулиць Подолу за такої схеми руху у два рази перевищила існуючу раніше, середня швидкість руху автівок зросла з 6,5 до 20 км/год. При цьому пішоходи отримали пріоритет у русі через проїжджу частину за рахунок того, що був піднятий рівень пішохідних переходів до висоти тротуарів (це подібне до «лежачих поліцейських»). Проблему дефіциту паркувальних місць вирішили за рахунок дозволу паркування автівок тзв. «ялинкою» (у такий спосіб було створено 830 паркомісць). Також є пропозиція створити багаторівневі паркінги на місці автостанції «Поділ» та в районі елеватора №1 «Київмлин», а на час свят – обладнати плавучий паркінг-дебаркадер в районі вул.Набережно-Хрещатицької. На Контрактовій площі встановлено стенди з актуальною інформацією, в даний час - про героїв ЗСУ в російсько-українській війні. Пропонувалося в зоні трамвайного руху на вул. Сковороди залишити старовинні трамваї, ліхтарі і лавки, створивши таким чином «Київський музей електротранспорту» (поки що його немає). Ще один музей, підземний археологічний під назвою «Серце Київської Русі», планувалося розмістити в штучно зведеному пагорбі біля пам'ятника Сагайдачному, де відвідувачі могли б побачити артефакти стародавнього Києва, а у подальшому за розширення підземного простору можна було б створити підземні галереї. Не всі з цих планів реалізовані нині – переважно з об'єктивних причин (Covid-19, російська агресія), але головне встигли зробити – старовинний Поділ відновлено і відкрито для мешканців та туристів Києва, як пішохідний, культурно-історичний та архітектурний простір, основу якого склала «вісь

Контрактова площа – Поштова площа», де нині, поряд з Хрещатиком, з розмахом відбуваються усі національні, міські та локальні свята, фестивалі, ярмарки, які притягують десятки тисяч киян та гостей міста, проходять численні екскурсії. При цьому вулички низовинного Подолу, які виходять до Дніпра, на відміну від Хрещатика (про що згадувалося вище), дозволяють із запасом приймати численні потоки туристів. Для них тут присутнє все необхідне: середньовічна архітектура у стилі українського бароко, мережа різноманітних кав'ярень і ресторанів, декілька музеїв (у т.ч. Музей однієї вулиці, Аптека- музей, Музей гетьманства, Будинок-музей київського війта, Чорнобильський музей тощо), зручне транспортне сполучення з центром Києва (дві станції метро – Контрактова і Поштова, фунікулер, велосипедно-пішохідний міст), сучасні готелі.

Але туристичний потенціал Подолу, за нашою думкою, розкритий ще далеко неповністю [7], зокрема як:

- некоронованої столиці гетьманської України з відображенням ролі гетьманів України, у т.ч. С.Кішки, П.Конашевича-Сагайдачного, Б.Хмельницького, І.Мазепи та ін. у розвитку та розбудові Києво-Подолу у XVII-XVIII ст.;
- перлини сакральної та цивільної архітектури українського бароко з характеристикою Покровської церкви, Миколи Доброго (дзвіниця), Миколи Притиска, Флорівського монастиря, Миколи Набережного, Свято-Іллінської;
- освітньо-наукового центру України XVII-XVIII ст. з висвітленням значення Києво-Могилянської академії – першого вищого навчального закладу Східної Європи;
- внеску братів Григоровичів-Барських – Івана (архітектор церков Подолу в стилі українського бароко) та Василя (мандрівник, учений-сходознавець, письменник) у архітектурний та освітньо-науковий розвиток Києво-Подолу XVIII ст. [3;8;9;];
- особливостей харчування населення Подолу (кухні) доби українського бароко XVII-XVIII ст., зокрема його основи – «гетьманського» борщу [11, с.174-182], а також шляхетської кухні [6] тощо.

Список використаних джерел:

1. Без Подолу Київ неможливий (індивідуальний тур). // <https://visitukraine.today/uk/tours/search/bez-podolu-kiiv-nemozlivii-personalna-ekskursiya/step-1?interest=city-tour>
2. Гирич І.Б. Київ: люди і будинки / Ігор Гирич. - Вид.2-ге. – К.: Либідь, 2018.- 432 с. (Поділ. Контрактова площа – центр Магдебурзького міста, с.107-167)

3. Дарчик М., Смирнов І. Ім'я архітектора як складова туристичного бренду пам'ятки (на прикладі українського архітектора Івана Григоровича-Барського. Стан і перспективи сучасного туризму: Матеріали ІХ міжн.наук.-практ. конф. молодих вчених. Суми: ФОП Цьома С.П., 2023. С.23-26.

4. Микола Поворозник: число іноземних туристів у Києві за рік зросло на 20%. Сьогодні. 2019. 31 січня

5. На київському Подолі створять рекреаційну зону // <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3233947-na-kiivskomu-podoli-stvorat-rekreacijnu-zonu.html>

6. Нетудихаткін І. Старожитня кухня Київських митрополитів XVII-XVIII ст.: меню, рецепти та протокол трапези. Київ: Горобець, 2018//<https://yizhakultura.com/authors/>

7. Нове життя Подолу // <https://nashkiev.ua/life/nove-zhittya-podolu>

8. Смирнов І.Г. Василь Григорович-Барський, мандрівник, прочанин, фундатор українського сходознавства та палестинології. Формування сучасних концепцій управління туризмом та готельно-ресторанним бізнесом в умовах парадигми сталого розвитку: збірник матеріалів ІV Міжн.наук.-практ.конф. Запоріжжя: Запорізький нац.ун-т, 2024. С.69-76.

9. Смирнов І., Дарчик М., Теплюк О. «Пішоходець» Василь Григорович-Барський – київський прочанин, сходознавець, палестинолог доби Українського бароко. Меморіалізація: від наукових засад до світових практик: Матеріали міжн.наук.-практ.конф. Київ, 2024. С.94-98.

10. Смирнов І.Г., Любіцева О.О. Логістика в туризмі. Міжнародний туристичний бізнес і логістика в туризмі: навч.посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. 420 с.

11. Смирнов І.Г., Любіцева О.О. Логістика в гостинності. Міжнародний туристичний бізнес і логістика в туризмі: навч.посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. 184 с.

Філоненко Ірина

Передумови розвитку гастрономічного туризму в Чернігівській області

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, Україна*

irinafilonenko1971@gmail.com

Серед великої кількості сучасних популярних різновидів туризму особлива роль відводиться гастрономічному напрямку, який знайомить з особливостями країни чи регіону через призму національної або місцевої культури. Цікаві й різноманітні пропозиції для гастрономічного туриста має Чернігівщина – від вишуканих автентичних рецептів, кулінарних технологій до справжніх брендів.

Кулінарні традиції різних районів Чернігівської області сформувались, переважно, під впливом природних умов та частково під впливом кулінарних культур інших народів, які тут у свій час проживали.

Природно-кліматичні особливості регіону завжди сприяли вирощуванню зернових культур, овочів, бобових, що і сформувало основу для багатьох цікавих місцевих страв та напоїв. Так, із житнього та пшеничного зерна готували борошно для повсякденного «чорного» та святкового «білого» хліба, пироги, пампушки й коржі з різними начинками, квас. З гречки та проса дерли крупи до каш, які досі є найпопулярнішими з цікавими інтерпретаціями в окремих місцевостях, як то пшоняна каша-гартаначка Корюківщини, молочні каші, каші-розмазні. Пізніше однією з улюблених каш-родзинок у селах Ніжинщини стала крута солодка рисова каша на молоці й вершках (так звана каша-бабка), яку подавали як гарнір до м'яса та молочний «білий» кисіль.

Популярний овоч картопля має чи не найширше предстанництво різними місцевими стравами, але справжніми кулінарними знахідками для вибагливого туриста є «деруха», яку внесли до списків нематеріальної спадщини Чернігівщини. Готують страву, переважно, господині Холминської ОТГ, усе як на деруни, але запікається у печі в макітрі з тушеною цибулею, шкварками, морквою, яйцями та сметаною. У селі Смичин (Городнянська ОТГ) зберігають рецепт страви «булани» - популярних на початку минулого століття пампушок з відвареної товченої картоплі, перекладених шкварками та підсмаженою цибулею, запечених у макітрі.

У деяких селах області зберігають рецепт варення з гарбуза, яке заготовляли для різдвяних пампушок і яким радо частують туристів.

Біб, горох, квасоля завжди використовувались в якості начинки для пирогів, приготування пюре, додавалися до борщів та юшки, доповнювали страви насиченим смаком. Але особливої уваги туристів-гурманів заслуговують самостійні страви з бобових, наприклад, популярна на Ніжинщині різдвяна «квасолянка» - страва з попередньо очищеної від шкірки вареної квасолі з в'юнами, заправленої пряженою цибулею; холодець з бобів з білими грибами, який готують на Корюківщині.

Окремої уваги госторономічного туриста, який хоче пізнати смаки Чернігівщини, заслуговує огірок. На Ніжинщині він став брендом: 350-річна історія культивування, місцевий сорт і вирощування на ніжиських ґрунтах, рецептура засолювання (тут ніжинцям допомогли греки) й використання саме місцевої, збагаченої залізом та іонами срібла води надають ніжинським квашеним огіркам унікального смаку, якого не вдається досягти в жодному регіоні України та світу, не дивлячись на дотримання технологій засолювання. На основі таких огірків та їх розсолу готують ще одну популярну страву Ніжинського району – розсільник, а ніжинські історики-краєзнавці навіть розробили й презентували ікру з огірків. На Корюківщині туристам можуть запропонувати спробувати смак оригінальних «тушених гурків» - квашених кислих огірків, приготованих у печі з м'ясом, смальцем, морквою, цибулею та спеціями.

Упродовж віків місцеві жителі займалися різними промислами – збирали дикі рослини, гриби, ягоди, на основі яких готували багато різних страв, зокрема: зі щавлю та кропиви варили борщ, робили солодку начинку для пирогів; з хрину виготовляли популярний в усі часи соус до холодцю та м'яса; з ягід варили традиційні киселі, узвар та компоти; зібраний з беріз сік заправляли сухофруктами, смаженими зернами ячменю й одержували чудові природні тонізуючі напої.

Крім їжі, смаки туриста на Чернігівщині потішать цікаві напої різної міцності. Так, Чернігівська броварня завжди охоче приймає туристів на екскурсії виробництвом і дегустації; в селі Сокиринці садиба зеленого туризму «Бджолярій» пропонує питні меди та різні види наливки – на вишні, сливах, малині, калині, смородині; у гетьманській столиці Батурині досі зберігають рецепт відомого на початку минулого століття «батуринського пива», медовухи, медовухи з перцем, готують «хмільну воду» - наливки та настоянки за місцевими рецептами, серед яких особливий напій «штанько», який готується із печеного цукрового буряка й має дуже послаблювальний ефект. Колись чоловіки ним запивали горілку й називали його жіночим напоєм. У селі Жавинка (Чернігівський район) функціонує найпівнічніша з офіційних виноробень України VINOMAN, де вирощують адаптовані до місцевих

кліматичних умов сорти винограду, втілюють світові підходи до виноробства, проводять екскурсії й дегустації.

Мотивувати туристів знайомитися з гастрономічною спадщиною області може й той факт, що саме жителі Чернігівщини, зокрема, міста Ніжина були серед перших українців, які спробували каву, а в самому місті досі збереглась будівля старої грецької кав'ярні початку XIX ст.

Це далеко не повний перелік усіх цікавих кулінарних пропозицій Чернігівщини, але вони дають підставити стверджувати, що в даному регіоні є достатньо передумов для розробки гастрономічних туристичних маршрутів і продовження започаткованого ще до повномасштабного вторгнення проєкт «Дорога смаку Чернігівщини».

Список використаних джерел:

1. Алешугіна Н.О., Коваль П.Ф. Можливості розвитку гастрономічного туризму в Чернігівській області Науковий вісник ЧДІЕУ. 2014. №2(22). С.50-53.
2. Заліська Ю. У Холминській ОТГ просувають гастрономічний бренд URL:<https://cheline.com.ua/news/society/u-holminskij-otg-prosuvayut-gastronomichnij-brend-194801>.
3. Ломко О. «Хмільна вода» або що пили батуринці у XIX столітті // Слово "Гетьманської столиці". 2023. №2 (95). Кулінарні традиції різних регіонів України – смаколики з усіх куточків країни
4. Кулінарні традиції різних регіонів України URL:<https://fact-news.com.ua/kulinarni-traditsii-riznix-regioniv-ukraini-smakoliki-z-usix-kutochkiv-kraini>

Філоненко Юрій, Бондар Юлія

Swot-аналіз нинішнього стану сільського зеленого туризму на Ніжинщині

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, Україна; filonenkojurij@gmail.com;
yulia.bondar.sensonsugar@gmail.com*

Природні умови Ніжинщини, наявні тут культурно-історичні пам'ятки, особливості розміщення населення, колорит сільської місцевості (особливості забудови, топонімів та діалектів; обряди та звичаї; господарська діяльність; наявність ремесел, різноманітність страв місцевої кухні, особливостей їх приготування та подачі гостям;

мистецькі заходи тощо) формують необхідні умови для розвитку в цьому регіоні нашої держави сільського зеленого туризму.

До повномасштабного вторгнення російської армії в Україну, кількість гостей Ніжинщини, які бажали провести відпустку або вихідні дні у сільській місцевості постійно збільшувалась. Сільський зелений туризм поступово перетворювався на важливу складову економіки територіальних громад, оскільки формувались умови для створення нових робочих місця і з'явилась можливість для зростання прибутків не лише тих селян, які надавали послуги гостям, а й інших мешканців громад. Зокрема, збільшувався товарообіг у місцевих закладах торгівлі, зростала кількість відвідувачів музеїв і будинків культури, на додатковий прибуток могли також розраховувати підприємці, які займалися ремонтом авто тощо.

Більшість туристів, які прибували в регіон з метою відпочинку «на селі» становили мешканці столиці, обласного центру та інших великих міст України. В окремих населених пунктах відпочивали також гості із-за кордону.

На жаль, в умовах воєнного стану кількість туристів, які відвідують сільську місцевість Ніжинщини з метою відпочинку суттєво скоротилась.

SWOT-аналіз сучасного стану сільського зеленого туризму на Ніжинщині дозволяє зробити його ґрунтовну оцінку та визначити можливості розвитку (табл.1).

Таблиця 1.
SWOT-аналіз сільського зеленого туризму на території
Ніжинського району

Strengths (сильні сторони)	Weaknesses (слабкі сторони)
Чинники, що сприяють розвитку сільського зеленого туризму на Ніжинщині: ♦ сприятливе географічне розташування по відношенню до столиці та обласного центру, звідки прибуває найбільша кількість туристів ♦ сприятливі екологічні умови; ♦ висока транспортна доступність (область має розгалужену мережу залізничних та автомобільних шляхів); ♦ наявність приватних садиб, центрів та баз, які можуть надавати комплексний відпочинок на водних об'єктах, у лісі, на	Чинники, що стримують розвиток сільського зеленого туризму на Ніжинщині: ♦ відсутність належного інформаційного (рекламного) забезпечення на загальнодержавному, обласному та районному рівні; ♦ нестача кваліфікованих фахівців з туристичної індустрії загалом і з сільського зеленого туризму зокрема; ♦ у сільській місцевості автомобільні дороги часто мають

луках тощо; ◆ наявність об'єктів пов'язаних з життям і діяльністю відомих людей (Палац Кирила Розумовського, <u>Історико-меморіальний музей-заповідник П. Куліша «Ганнина Пустинь»</u>, палац Катериничів та ін) ◆ наявність великої кількості мурованих та дерев'яних храмів і «святих джерел»; які є цікавими для туристів, що прибувають з метою паломництва чи релігійного туризму; ◆ наявність музеїв та музейних кімнат; ◆ цікаві топоніми (зокрема назви населених пунктів, кутків та вулиць) ◆ наявність давніх курганів («Шаулина могила», «Репетуша» тощо); ◆ подієві ресурси, пов'язані з сільським зеленим туризмом (дні села, храмові свята, ярмарки, весілля, заходи присвячені історичним подіям тощо); ◆ порівняно невисока вартість послуг, які надаються гостям у закладах сільського зеленого туризму; ◆ можливості для активного відпочинку; ◆ наявність у населених пунктах об'єктів туристичної інфраструктури (закладів розваг, харчування), якими можуть скористатися гості за межами садиб і баз; ◆ можливості для придбання товарів народних промислів і крафтових продуктів.,	незадовільний стан, а придорожній сервіс майже відсутній; ◆ недостатня кількість або відсутність дорожніх знаків (інформаційних, сервісу тощо); ◆ відсутність дорожніх знаків до об'єктів сільського зеленого туризму; ◆ в окремих місцях є засміченість придорожніх територій та рекреаційних зон); ◆ недостатній туристичний брендинг Ніжинського району, його окремих громад та населених пунктів; ◆ якість туристичних послуг не завжди відповідає очікуванням гостей; ◆ застарілість пропонувань для прокату транспортних засобів (велосипедів, човнів, катамаранів тощо);. ◆ нестача місць розміщення під час сезону відпусток; ◆ обмеження (через воєнний стан) відвідувати лісові масиви та водні об'єкти; ◆ слабкий мобільний зв'язок та доступ до Інтернету у сільській місцевості. ◆ перебої з постачанням електроенергії; ◆ повітряні тривоги; ◆ загалом недостатня кількість об'єктів сільського зеленого туризму в районі (станом на 2025 рік їх 13)
--	--

Загалом, оцінивши сильні і слабкі сторони розвитку сільського зеленого туризму на Ніжинщині, проаналізувавши можливості цього виду туризму в зазначеному регіоні нашої держави та загрози, які стримують його розвиток, є всі підстави стверджувати, що після перемоги України він має стати одним з ключових напрямків туристичної діяльності на дослідженій території.

Філоненко Юрій, Чабан Дарина

Основні чинники розвитку релігійного туризму в Чернігівському районі

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, Україна*

filonenkojurij@gmail.com; darya.chaban.02.24@gmail.com

Чернігівський район належить до тих адміністративно-територіальних одиниць нашої держави, в яких активно розвивається релігійний туризм та паломництво. Важливим чинником, який стимулює цей процес є наявність тут культових споруд включених до міських та обласних, як тематичних, так і оглядових екскурсій і турів. За матеріалом виготовлення вони цегляні, плінфові та дерев'яні.

Найбагатші за оздобленням та архітектурно величю храми району розташовані переважно в обласному центрі (Спасо-Преображенський, Борисоглібський, Свято-Троїцький і Успенський собори, Храм Святого Миколи чудотворця, Свято-Михайлівський храм, Катерининська П'ятницька й Іллінська церкви та ін.). Вони відзначаються більшими розмірами та визначним функціональним значенням [1].

Саме міські храми, а також монастирські комплекси і Болдині гори з наявними там курганами та Антонієвими печерами є «родзинкою» і важливими атрактивними об'єктами не лише такого потужного регіонального центру релігійного туризму та паломництва, як Чернігів, а й області тавсієї нашої держави. Вони включені до екскурсійних маршрутів для всіх груп туристів, метою прибуття яких до міста є паломництво чи релігійний туризм.

Крім того, в Чернігівському районі є велика кількість об'єктів історико-культурної спадщини, які також представляють інтерес для гостей Наддеснянського краю (Дитинець давнього Чернігова, місцеві музеї, будівля Чернігівського колегіуму, залізничний вокзал обласного центру, садибний комплекс «Покорщина», кам'яниці (Дараганів, Полуботка, Лизогубів), давні городища, кургани, залишки середньовічних укріплень, садиби відомих людей тощо).

Важливе значення для розвитку релігійного туризму та паломництва в районі мають і гарно розрекламовані та популярні серед гостей Чернігівщини культові споруди Седніва (Георгіївська та Воскресенська церкви), Козельця (Собор Різдва Богородиці, Вознесенська церква) Любеча (Спасо-Преображенська церква, Антонієві печери), Остра (Юр'єва божниця, Воскресенська церква) та інших населених пунктів.

У сільській місцевості району також є популярні місця релігійного туризму та паломництва (монастирі, храми, «святі джерела», тощо). Тут варто виділити розташоване у Козелецькій територіальній громаді село Данівка, в якому знаходиться монастир святого ГеоргіяЗміборця. Його головною окрасою ємурований храм Святого Георгія, у якому зберігається популярна серед туристів та паломників чудотворна ікона Богородиці. Важливе значення для розвитку релігійного туризму має також Свято-Лаврентіївський жіночий монастир у с.ВересочКуликівської територіальної громади.Тут є мироточива ікона «Благодатне небо»і чудотворна іконаБожоїМатері «Призри на смирение», яка належала Преподобному ЛаврентіюЧернігівського та зберігаються часточкаправиці Преподобного ЛаврентіяЧернігівського і часточки мощей дивіївських сестер.

Варто також відзначити, що значна частина туристів відвідує села району задля участі в таких заходах, якосвячення храмів, храмові свята, хресні ходи, релігійні збори тощо

Сприятливе географічне розташування (близькість до столиці, звідкиприбуває найбільша кількість туристів) івисока транспортна доступність (район має розгалужену мережу шляхів сполучення);також є важливими чинниками розвитку релігійного туризму.

Крім того, Чернігівський район має досить розвинену туристичну інфраструктуру (зокрема, закладів розміщення та харчування) і порівняно невисоку вартість послуг, які вони надають.

На території району також представлені оповиті численними легендами об'єкти й місця пов'язані з віруваннями наших предків (язичницькі капища), які користуються популярністю у релігійних туристів.

У роки, які передували повномасштабному вторгненню російських військ в Україну, до районуз метою відвідання культових споруд та об'єктів паломництва, прибувало багато туристів, переважно, зі столичного регіону та найбільших міст нашої країни. Була також досить значна кількість гостейіз-за кордону. Це дає підстави стверджувати, що після перемоги України, релігійний туризмстане важливоюскладовоютуристичної індустрії Чернігівського району.

Список використаних джерел:

1. Волкова І.І., Мукомел В.В., Посохов І.С. Перспективирозвиткурелігійно-екскурсійного туризму в Україні. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнароднівідносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2023. № 17. С. 110-127. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-10>.

2. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М. Міжнародний туризм і сфера послуг. Київ :Знання, 2008. 661 с.

3. Щитина Ю.О., Мозолев О.М. Історичні аспекти появи та розвитку релігійного туризму. Актуальні проблеми розвитку освіти в сфері туризму, фізичної культури та спорту : матеріали IV всеукр. наук-практ. конф. (Хмельницький, 26 лютого 2021 р.) : ХГПА, 2021. С. 186–190.

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

*Матеріали
третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції
(м. Ніжин, 13-14 лютого 2025 року)*

Технічний редактор – І.П. Борис
Друкується з макету замовника